

Stiftsledningen och minoritetspolitiken

Abstract

Härnösands och Luleå stifts samepolitik ingick i en generell minoritetspolitik riktad mot samisk- och finskspråkiga grupper. Politiken mot samerna koncentrerades framför allt på den religiösa trosutövningen och folkundervisningen. Den kan beskrivas utifrån en *koloniseringsdiskurs*, *konfessionell diskurs*, *skoldiskurs* och *identitetsdiskurs*. I en tidig fas av koloniseringen tog kyrkan aktivt del i statens bemäktigande av närliggande områden med befolkning av annan etnicitet. Missionsarbetet bland samerna fortsatte långt in på 1900-talen eftersom samerna inom hednamissionen uppfattades vara i behov av särskild mission och fick rollen som symboliska "vildar" i förhållande till moderniseringen. Den tillåtande språkpolitiken mot minoriteterna utgjorde en röd tråd i den kyrkliga politiken under den kulturbevarande nationalistiska perioden fram till 1870-talet. Inom skolväsendet fördes sedan en allt mer monokulturell politik som för samernas del var både näringssegregerande och språkassimilerande. De nordliga stiftens identitetspolitik mot samerna kom därför att präglas av motsägelser mellan en tillåtande kyrkodiskurs och en förbjudande skoldiskurs. Med biskop Bengt Jonzon inleddes en liberaliserad identitetspolitik som från 1950-talet allt mer bejakade minoriteternas kulturer och identiteter ur ett inifrånperspektiv. Från början av 1990-talet skedde en tydlig förändring i Svenska kyrkan mot ett mer konsekvent genomfört inifrånperspektiv i en global kontext. I den processen spelade de två nordligaste stiftens en mycket aktiv och pådrivande roll.

Minoritetspolitiken mot samerna ingår i kyrkans samlade politik mot de finsk- och samisktalande minoriteterna. När Finland under 1800-talet utvecklades som självständig nation i förhållande till Sverige så påverkade det politiken mot de finskspråkiga i Sverige, men också mot samerna eftersom båda grupperna räknades till finsk-ugrisk folk. I bakgrunden finns också införlivandet av de finsk- och samiskspråkiga områdena i den kristna sfären. För att förstå stiftsledningens minoritetspolitik mot samerna måste perspektivet därför breddas och tidsdimensionen fördjupas; tolkningen av politiken blir annars missvisande.

Minoritetspolitiken kan delas in i fyra innehållsligt karaktäristiska diskurser som ibland är kronologiskt åtskilda och ibland uppträder parallellt med varandra: *koloniseringsdiskursen*, den *konfessionella diskursen*, *skoldiskursen* och *identitetsdiskursen*. Till listan skulle kunna fogas *näringsdiskursen*, som här emellertid lämnas utanför beskrivningen eftersom den huvudsakligen kom att hamna under länsstyrelsen. Minoritetspolitiken formulerades på central kyrklig och politisk nivå och genomfördes sedan på regional nivå inom de berörda stiftet. Det var biskopen och domkapitlet som fick i uppgift att föra ut den centrala politiken till lokal nivå. Det är Härnösands stift efter 1809 och Härnösands och Luleå stift efter 1904 som artikeln avgränsas till.¹

Med *koloniseringsdiskurs* menas kyrkans förhållningssätt till den territoriella statliga expansion som man var del i när staten expanderade på finskt och samiskt territorium. Territorialiseringen innebar att en specifik jurisdiktion och administrativ kontroll samt ett beslutande-system och våldsmonopol etableras inom det utvidgade territoriet.² Med *konfessionell diskurs* menas idéer och värderingar bakom den politik som fördes för att upprätthålla och utvidga det konfessionella innehållet i kyrkans verksamhet, att förmedla den kristna tron så att den begreps av gemene man, vilket också inkluderar olika etniska grupper. Begreppet har alltså en vidare och allmännare betydelse än den strid kring konfessionalism som fördes i kyrkliga kretsar på

1 Se Ingegerd Marell, "Härnösands domkapitels arkiv och dess källor till Norrbottens kyrko- och skolhistoria", i Karin Snellman, Daniel Lindmark & Margareta Attius Sohlman (red.), *Alphabeta varia: läsebok för Egil: Festskrift till Egil Johansson på hans 60-årsdag, den 24 mars 1993* (Umeå 1993) s. 75–80. Stiftsbildningen inom det samiska området har varit komplex och inte alltid följt vare sig läns- eller riksgränser. Härnösands stift bildades 1647 och bestod då av samtliga lappmarker i nuvarande Sverige samt Utsjoki församling i nuvarande Finland och dessutom de norska församlingarna i Kautokeino och Karasjokk med övervägande samisk befolkning. År 1747 överfördes Utsjoki till Åbo stift och 1751, i samband med att gränsen mellan Sverige och Norge fastställdes, överfördes Kautokeino och Karasjokk till Norge. År 1809 avträdde Finland till Ryssland och Härnösands stift blev ett stift inom nuvarande Sveriges gränser. Efter långa diskussioner delades sedan Härnösands stift 1904 i två delar när Luleå stift, omfattande Västerbottens och Norrbottens län, bildades.

2 Charles Tilly, *Coercion, capital, and European states, AD 990–1992* (Oxford & Cambridge, Mass. 1992); Thomas Wallerström, *Norrbotten, Sverige och medeltiden: Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi 1*, Diss. (Lund 1995); Harald Gustafsson, *Gamla riken, nya stater: Statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512–1541* (Stockholm 2000).

1800-talet.³ *Skoldiskursen* behandlar kyrkans förda skolpolitik mot samerna och ibland i jämförande syfte den förda skolpolitiken mot tornedalingarna. Det innefattar både skolformerna, språkpolitiken och den ideologi som kyrkans skolverksamhet utgick ifrån. *Identitetsdiskursen*, slutligen, innefattar kyrkans omsvängning från en extern etniska kategorisering av samerna till en mer utvecklad dialog där samisk självidentifikation är utgångspunkten. De fyra diskurserna ingick i en mångfasetterad politik mot samer och finskspråkiga. De frilägger några viktiga brytpunkter i Härnösands och Luleå stifts minoritetspolitik efter att Finland frigjorts från Sverige 1809 även om fokus här är den samiska gruppen.

Minoritetspolitiken med de fyra kyrkliga diskurserna har bedrivits inom några avgränsade statsdanande faser som karaktäriseras av patriotiska och nationalistiska strömningar: (1) religiöst riksenande (ca 1200–1550), (2) kulturbesvarande nationalistisk (1560–1870), (3) konformistisk nationalistisk (1880–1950-tal), (4) liberal nationalistisk (1950–1990-tal), (5) postmodern efter 1990-talet.⁴ Dessa faser kan betraktas som ungefärliga perioder av nationellt identitetsskapande som kyrkan både var med om att skapa och hade att förhålla sig till. Nationalismen kopplades samman med moderniseringen under 1800- och 1900-talen och under sent 1900-tal med den postmoderna, globalt påverkade, utvecklingen.⁵ Man kan säga att nationalismen kommit att ideologiskt gestalta moderniseringen i respektive land.

---

³ I forskningen diskuteras 1800-talet i termer av ”den andra konfessionella tidsåldern”, till skillnad mot 1500- och 1600-talens konfessionalisering, som ett sätt att möta den växande sekulariseringen. Se Anders Jarlert, ”’De kristnas fosterland’: Från tvärikes-patriotism till himmelrikespatriotism och historisk-konfessionell nationalism inom Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen”, i Ingmar Brohed (red.), *Kyrka och nationalism i Norden: Nationalism och skandinavism i de nordiska folkkyrkorna under 1800-talet* (Lund 1998) s. 327–342; Anders Jarlert, ”Det ’långa’ 1800-talet som en andra konfessionell tidsålder”, i Rune Imberg & Torbjörn Johansson (red.), *Nåd och sanning: Församlingsfakulteten 10 år* (Göteborg 2003) s. 87–98; Om konfessionalismen i Svenska Missionssällskapet, se Bengt Sundkler, *Svenska missionssällskapet 1835–1876: Missionstankens genombrott och tidigare historia i Sverige*, Diss. (Uppsala 1937) s. 5–6, 177–185. Här menas med stiftets *konfessionella politik* strävan att föra ut den kristna tron på gräsrotsnivå.

⁴ För ett utförligare resonemang kring periodiseringen, se Lars Elenius, *Nationalstat och minoritetspolitik* (Lund 2006).

⁵ Anthony D. Smith, *The ethnic origins of nations* (Oxford 1988); Ulrich Beck & Edgar Grande, *Cosmopolitan Europe* (Cambridge 2007); Patrik Hall, *Den svenskaste historien: Nationalism i Sverige under sex sekler* (Stockholm 2000).

Industrialisering och modernisering förband de nordliga delarna av landet med de sydliga, men fångade kyrkan i två delvis motverkande paradigmer. Det ena var nationalitetsprincipen om en enhetlig nationell standardkultur. Det andra var reformationens princip om flerkulturella folkspråk som bärande element i kristendomsundervisningen och den praktiska religionsutövningen, det som här beskrivs som den konfessionella politiken. Med den snabba moderniseringen i slutet av 1800-talet och influenserna från nationalitetsprincipen avlägsnade sig kyrkan allt mer från sin tidigare utbildningsdoktrin och tvingade in minoriteterna i en monokulturellt definierad nationalstat där svenska blev enda godtagbara språk. Reformationens flerspråkiga doktrin upprätthölls däremot i kyrkliga sammanhang.

De två paradigmen gick inte in i varandra utan upprätthölls parallellt. Inom skolan arbetade kyrkan för införande av svenska som enda undervisningsspråk medan man inom den konfessionella delen av kyrkans arbete ansträngde sig för att genomföra kyrkans arbete på minoritetsspråken.⁶ Denna paradox går som en röd tråd genom stiftens minoritetspolitik från 1870-talet fram till slutet av 1930-talet, men kvarstår som språkpolitiskt problem fram till nutiden. Under den postmoderna eran från 1980-talet och framåt, när det globala "risksamhället" har överflyglat nationalstaten och när mänskliga rättigheter och en postkolonial minoritetssyn påverkat utvecklingen starkt, har kyrkans minoritetspolitik på nytt förändrats och synen på den förda politiken inom de ovan nämnda diskurserna omvärderats. Syftet med artikeln är att undersöka hur de olika diskurserna avlöst och överlappat varandra under olika faser av nationalism och internationell påverkan. Därigenom kan några faser i kyrkans, och inte minst stiftens, politik mot samerna friläggas. Av särskilt intresse är den "kyrkliga paradoxen" i minoritetspolitiken: å ena sidan reformationens krav på mångspråkighet, å andra sidan nationalismens krav på en monospråklig kultur. Det är brytpunkterna mer än den kontinuerliga verksamheten som undersöks. Med utgångspunkt i de för staten konsoliderande och nationalistiskt föränderliga tidsperioderna

⁶ Lars Elenius, "Guds ord på meänkieli och samiska: Kyrkan och språkpolitiken under fyra biskopar", i Eva Landberg, Karin Rönnbäck & Per Moritz (red.), *Norrbottnen: Årsbok 2008* (2008) s. 236–252.

ovan undersöks hur de kyrkliga stiftens förhållit sig till samerna inom de fyra diskurserna.

Detta görs genom att kronologiskt följa de olika faserna av patriotisk och nationalistisk minoritetspolitik då kyrkan inlemmade samerna i sin verksamhet; först samemissionen som kristnande verksamhet under en period då mångfalden av olika kulturer erkändes (period 1 och 2), därefter den motsägelsefulla språkpolitiken inom skolan och den kyrkliga verksamheten under den konformistiska nationalismen period (period 3), sedan omsvängningen från en värdekonservativ till en liberal hållning för språkpolitiken i skolan samtidigt som en mångkulturell språkpolitik fördes i den kyrkliga verksamheten under den liberala nationalismens period (period 4) och slutligen förändringen från ett nationalistiskt sätt att definiera minoritetskulturer till ett globalt och postkolonialt inifrånperspektiv under den postmoderna nationalismens period (period 5).

Betoningen på de olika diskurserna läggs lite olika i tidsperioderna beroende på hur väsentliga de är för förståelsen av kyrkans förhållande till samerna under respektive period. Det är det signifikanta mer än en regelrätt systematisk genomgång av de olika diskurserna som är bestämmande.

Samemission i mångkulturens tecken

Även om beskrivningen av stiftspolitikens avgränsas till tiden efter 1809 så måste en rekapitulation göras av den statliga kolonisation som genomfördes i ett tidigare skede, eftersom den religiösa aspekten av denna för samernas del fick en långvarig kontinuitet. Det bör konstateras att frågan om kyrkans roll i kolonisationen har två sidor. Den ena handlar om hur kyrkan, som del i statsapparaten, ingick i den statliga territoriella expansion som riktade sig mot de svenska landskapen i Sverige, mot områden i Finland, mot det övre Bottenviksområdet och mot de baltiska länderna, särskilt Estland. Den andra handlar om att kyrkan krävde religiös hegemoni inom statens gränser och aktivt motarbetade alla andra former av religion, inklusive samernas och finnarnas animistiska och schamanistiska trosföreställningar.

Varken den territoriella eller den religiösa expansionen riktade sig

exklusivt mot samerna utan också mot den egna etniska gruppen likväl som mot andra etniska grupper. Det är därför ogörligt att kalla den för *kolonialism* i den betydelse vi lägger i ordet när vi diskuterar europeisk kolonialism riktad mot utomeuropeiska områden från 1400-talet och framåt. Det är svårt att dra en tydlig gräns mellan staters och etniska gruppers *expansionism* i förhållande till *kolonialism*. Den svenska expansionen i närområdet var en kombination av spontan kolonisering i form av jordbruksetablering och en statligt koordinerad kolonialism i form av erövringskrig, politisk och ekonomisk integrering.

Det fanns etniska relationer mellan finnar, skandinaver och samer innan den svenska staten etablerat sitt välde runt Bottenviken, vilket både Hålogalandhövdingarnas verksamhet i Nordnorge, den finska erämaa-institutionen och birkarläväsendet i Bottenviksområdet utgör exempel på.⁷ Inte förrän i början av 1600-talet skedde den första jordbrukskolonisationen av finnar och svenskar i landskapet Lappland.⁸ Då hade den samiska kulturen i södra och mellersta Finland under några hundra år snabbt assimilerats i den växande finska jordbrukskulturen. Man skulle kunna säga att näringskonfrontationen mellan jordbruk, å ena sidan, och jakt och renskötsel, å andra sidan, var den starka koloniseringsfaktor som drabbade samerna i Finland särskilt hårt medan motsvarande utveckling i Sverige skulle ta lång tid innan påverkan blev påtaglig. Den statliga territorialiseringen påverkade svenskar, finnar och samer på ett likartat sätt i det att en central statlig hegemoni skapades över de olika etniska grupper som konstituerade lokalsamhällena. Dess minsta ekonomiska beståndsdel var den kyrkliga socknen som hade stiftet som sin överordnade.

Ovanstående nyansering av vad kolonialism betyder utesluter inte att en *kolonialistisk politik* fördes mot samerna, men en sådan fördes också mot de etniska grupper i Finland och Baltikum som ännu inte

7 Lars Ivar Hansen & Bjørnar Olsen, *Samernas historia fram till 1750* (Stockholm 2006) s. 56ff.; Ann-Marie Ivars & Lena Huldén (red.), *När kom svenskarna till Finland?* (Helsingfors 2002); Erik Opsahl & Knut Kjeldstadli, *Norsk innvandringshistorie 1: I kongenes tid, 900–1814* (Oslo 2003); Elenius (2006) s. 32–55.

8 Gunnar Hoppe, *Vägarna inom Norrbottens län: Studier över den trafikgeografiska utvecklingen från 1500-talet till våra dagar* Diss. (Uppsala 1945) s. 73–75; Elenius (2006) s. 57–74; Lars Elenius, "Det vilda som gränsmarkör mellan nomader och bofasta i kolonisationsprocessen i Finland, Sverige och Norge", i Lars Elenius (red.), *Nordiska gränser i historien: Linjer och rum, konstruktion och dekonstruktion* (Joensuu 2014a) s. 32–69.

formerat sig i statsformationer.⁹ Den svenska statens uppmuntran till bosättning av jordbrukare i lappmarkerna och strävan att kristna samerna är två huvudlinjer i den svenska kolonisationspolitiken på samiskt område. De var intimt sammanflätade, men ska inte reduceras i förhållande till varandra: de utgjorde i sig själva kraftfulla politikområden.¹⁰ Efter samernas kristnande kom den kyrkliga politiken att handla om hur en konfessionell assimilering av samerna skulle genomföras. En viktig del i denna var samemissionen.

En vanlig indelning av missionsarbetet i de nordiska länderna är att beteckna den kollektiva övergången från nordisk hedendom till kristendom omkring 900–1100 som en första utifrån kommande missionsvåg, därefter en inre statsdirigerad mission till och med 1600-talet, följt av missionssällskap från 1700-talet till 1950-talet med betoning på tiden efter 1850 som ”kolonialperioden i egentlig mening”.¹¹ Under hela denna långa period drevs en offentlig mission mot samerna om än med mycket olikartat innehåll. Under koloniseringen från 1100-talet och framåt var det två stift som styrde över den kyrkliga verksamheten inom det stora område där samerna var bosatta: Uppsala ärkestift på den svenska sidan och Åbo stift på den finska sidan. Religionen och kyrkan utgjorde en ideologisk överbyggnad till den expansiva territorialisering som kungamakten genomförde och utgjorde en viktig del i maktkonsolideringen i Finland och norra Norrland under själva statsbildningsperioden.¹² Den interna konsolideringen genomfördes i form av korståg, slottsbyggen och kyrkobyggen under 1200- och 1300-talen men framförallt i att det lokala sockenväsendet byggdes ut och knöts till både kyrkan och kunga-

9 Lars Elenius, ”Conclusions”, i Lars Elenius *et al.* (red.), *The Barents region: A transnational history of subarctic Northern Europe* (Oslo 2015). För en genomgång av olika former av statsbyggande, se Tilly (1990).

10 Daniel Lindmark, ”Kyrkan och samhället i Lappland på 1600-talet”, i Sigurd Nygren & Tuuli Forsgren (red.), *Livsfrågor i Lappland: Kyrkan och kolonisationen: Forskarsymposium 30 september–1 oktober 2004* (Umeå 2005) s. 30–68.

11 Bengt Sundkler, *Missionens värld: Missionskunskap och missionshistoria*, 2. rev. uppl. (Stockholm 1970) s. 62–105; Elof Haller, *Svenska kyrkans mission i Lappmarken under frihetstiden*, Diss. (Uppsala/Stockholm 1896).

12 Thomas Lindkvist & Kurt Ågren, *Sveriges medeltid* (Solna [1985] 1990); Gustafsson (2000); Alan V. Murray (red.), *The clash of cultures on the medieval Baltic frontier* (Farnham 2009); *Nordiska historikermötet, Nordens plats i medeltidens nya Europa: Samfunnsomdanning, sentralmakt og periferier: Rapporter til det 27. nordiske historikermøte, Tromsø 11.–14. august 2011* (Stamsund 2011).

makten. Det var själva kristnandet och sockenbildningen, med utbyggnaden av ett statligt skattesystem på gräsrotsnivå, som utgjorde fokus i kyrkans interna utveckling.¹³ Den externa konsolideringen av territoriet utgjordes av ständigt återkommande krig med bland annat Danmark och Ryssland där religionen hade en viktig ideologisk betydelse.

Både Uppsala och Åbo stift spelade också aktiva roller som fysiska kolonisationsaktörer genom att de erhöll privilegier på laxfisket kring älvmynningar längst upp i norr och på skogar som skulle bli värdefulla i framtiden. De två stiftet kom också i konfrontation med varandra kring gränsdragningen mellan stiftet och de tillhörande inkomsterna. Gränsen drogs slutligen längs Kaakama älv mellan Torneå och Kemi.¹⁴ Från att Härnösands stift bildades 1647 fram till 1809 var det Härnösands och Åbo stift som administrativt hade att organisera gräsrotsarbetet i den svenska samepolitiken, även om den statliga Direktionen över Lappmarkens Ecklesiastikverk hade huvudansvaret från sitt bildande 1739. Kemi lappmark i norra Finland tillhörde Åbo stift och de övriga lappmarkerna Härnösands stift.

Den majoritet av samer från den svensk-finska tiden som blev kvar i Sverige efter 1809 ingick i ett stift som hade ett ofantligt stort geografiskt område att ombesörja. Om man därtill lägger bristfälliga eller obefintliga vägar och samernas nomadiska liv så förstår man att utmaningarna för stiftet var stora. Omvändelsearbete bland samerna, som inletts med korstågen och kyrkobyggandet i lappmarken under 1600-talet, fortsatte på svensk sida med ett missionsarbete som sträckte sig in på 1900-talet. Man kan därför säga att kyrkans religiösa konsolidering, som för finnarna i ett tidigt skede av den statliga utvidgningen innebar en integration i den svenska kyrkans arbete, för samernas del fortsatte i form av ett långvarigt riktat missionsarbete. Arbetet bland samerna ingick först som en parallell till en *yttre mission* i utomeuropeiska länder men definierades efter 1840-talet som del i en *inre mission*, vilken tog fasta på socialt utsatta miljöer inom landet.¹⁵

13 Stefan Brink, *Sockenbildning och sockennamn: Studier i äldre territoriell indelning i Norden*, Diss. (Uppsala 1990).

14 Gunnar Westin, & Sven Ingemar Olofsson (red.), *Övre Norrlands historia 1: Tiden till 1600* (Umeå 1962) s. 156–165.

15 Sundkler (1937) s. 120–126, 292–295.

Arbetet i Härnösands stift präglades av den mångkultur som den protestantiska ordningen gett upphov till. Guds ord skulle predikas på folkspråket och därför gavs biblar och psalmböcker ut på samiska. Nya Testamentet kom ut på det så kallade sydlapska bokspråket första gången 1755 och hela bibeln 1811.¹⁶ Missionsarbetet bland samerna kan inte sägas ha varit en primär uppgift för Härnösands stift, därtill var arbetet i socknarna allt för omfattande, men stiftsledningen fick ändå en viktig förmedlande roll mellan prästerna i lappmarksförsamlingarna och de kontakter man hade med frikyrkliga föreningar, missions-sällskap och centrala personer inom kyrka, regering och kungahus. Från början av 1800-talet engagerade sig många ideella organisationer med anknytning till kyrkan i missionsarbetet, det mest inflytelserika i Sverige blev Svenska Missionssällskapet med impulser från främst England och Tyskland som bedrev missionsföretag i utomeuropeiska kolonier. Sällskapet bildades 1835 hemma hos justitiestatsministern Mathias Rosenblad, som också blev sällskapets förste ordförande. Sällskapets ändamål angavs vara ”Den protestantiska lärans utbredning bland Hedningarna”. Av stadgarna framgick att till dessa räknades folk i andra länder men också samerna i lappmarken.

Biskop Frans Michael Franzén i Härnösands stift var mycket positiv till det nyinrättade missionssällskapet och skrev en erkännansam rekommendation i ett domkapitelscirkulär i maj 1835. Han pekade särskilt på värdet av missionen i lappmarken men också av missionen i allmänhet. Resultatet blev att 31 församlingar i stiftet skickade bidrag till sällskapet enligt 1837 års redovisning.¹⁷ Efterträdaren till Franzén, biskop Israel Bergman, angav tillsammans med flertalet andra biskopar, i ett remissvar 1858, att en missionsverksamhet var önskvärd men med betoning på att den skulle utövas av kyrkan, inte av enskilda sällskap.¹⁸ Även prosten Lars Levi Læstadius var mycket positivt inställd till sällskapets planerade verksamhet i norr, både initialt 1844 och när två utsända kateketer från sällskapet sammanträffade med honom 1847. Læstadius försökte till och med få Johan Raattamaa, sedermera portalfigur i den læstadianska väckelsen, anställd av

¹⁶ Bo Lundmark, ”Kyrkan och samerna”, *Från bygd och vildmark: Luleå stifts årsbok 1974* (1974) s. 48–55.

¹⁷ Sundkler (1937) s. 125–126.

¹⁸ Sundkler (1937) s. 216–319.

sällskapet, vilket däremot inte lyckades.¹⁹ När Svenska Missionssällskapet 1871 anställde ett särskilt ombud stod missionen i lappmarken främst på verksamhetslistan och det påtalades särskilt från sällskapets egen sida att ombudet borde stå under tillsyn av Härnösands domkapitel.²⁰ I sin skrift till prästerskapet 1885 berömde biskop Lars Landgren Svenska Missionssällskapet för dess verksamhet bland samerna, särskilt att det förlagt skolorna till de större byarna i skogslandet i stället för i fjälltrakterna. Han menade att det på så vis blev både enklare och billigare att inackordera samebarnen samtidigt som de fick lära sig svenska.²¹

I den nordligaste delen av stiftet växte læstadianismen initialt fram som en inomkyrklig men också transnationell väckelserörelse bland samerna. Den blev därför också föremål för stiftets intresse, först ledningen för Härnösands stift och efter 1904 Luleå stift. Det finns många vittnesmål om den oro læstadianismen skapade hos stiftsledningen. I fallet med læstadianismen var det de inomkyrkliga trosfrågorna som stod i centrum. Det var inte en specifik samisk fråga eftersom læstadianismen kom att bli samernas och de finskspråkigas gemensamma väckelse i de nordliga delarna av Sverige, Norge och Finland. Att læstadianismen spreds från Karesuandoområdet till norra Norge, svenska Tornedalen och till norra Finland minskade inte misstänksamheten hos stiftsledningen. Det gällde i synnerhet kontakterna med Finland. Det faktum att Finland var ett ryskt furstendöme med rysk militär posterad i finska Torneå och att den fennomanska nationalistiska rörelsen sökte förena finskspråkiga i angränsande länder under en finländsk kulturell nationalism, gjorde att Tornedalen under senare delen av 1800-talet förvandlades till ett strategiskt brännbart gränsområde. Att i detta gränsområde ha en transnationellt överskridande väckelserörelse som huvudsakligen bestod av samisk- och finsktalande gjorde læstadianismen till en ömtålig fråga också för stiftet. Relationen mellan väckelsen och stiftet förbättrades inte av att väckelsens ledare, Lars Levi Læstadius, hamnade på ständig kollisionkurs med stiftsledningen.²²

19 Sundkler (1937) s. 170, 329.

20 Sundkler (1937) s. 507.

21 Lars Elenius, *Både finsk och svensk: Modernisering, nationalism och språkförändring i Tornedalen 1850–1939* (Umeå 2001) s. 138.

22 Elenius (2001) s. 81 ff.; Bengt Larsson, *Lars Levi Læstadius: Hans liv och verksamhet och*

Även læstadianerna blev initialt föremål för missionerande verksamhet. Prinsessan Eugenie tog 1880 initiativ till föreningen Lapska Missionens Vänner. Hennes intresse för samemissionen hade väckts några år tidigare och efter kontakter med biskop Lars Landgren ville hon göra någonting för att motverka læstadianismens inflytande över samerna. Efter att ha kommit i kontakt med den læstadianske kyrkoherden i Övertorneå, P. O. Grape, ändrade hon gradvis sin syn på rörelsen och Grape fick till och med förtroendet att leda invigningen av missionssällskapets nybyggda kapell i Lannavaara 1888.²³ Under senare delen av 1800-talet och början av 1900-talet, under den læstadianska ledningen av Johan Raattamaa och senare P. O. Grape, stabiliserades relationen mellan väckelsen och stiftet under biskop Martin Johansson i Härnösands stift och Olof Bergqvist i Luleå stift, vilket Bergqvists ämbetsberättelse för 1921 ger uttryck för.²⁴

Den samiska missionen ska också betraktas från en samisk synvinkel. Från åtminstone 1800-talet kom begäran om ett ökat kyrkligt engagemang inte sällan från samerna själva och det fanns också samer som utbildade sig till präster och verkade bland sitt folk, exempelvis Anders Fjellner som började som lappmarksmissionär i Karesuando och senare blev kyrkoherde i Sorsele.²⁵ Bröderna Lars Levi och Petrus Læstadius, med samiskt påbrå på mammans sida, bör förstås nämnas. Ett annat exempel är samemissionären och diakonen Arvid Kaddik som arbetade i Arjeplogs och Arvidsjaur's församlingar.²⁶ I de sydliga lappmarksförsamlingarna i Jämtland kom föreningen Kvinnliga Missions Arbetare (KMA) att verka. Grundaren Fredda Hammar uppmanades sommaren 1894 av den samiska kvinnan Kristina Torkelsdotter i Jämtland att hjälpa samerna i deras andliga nöd genom att samla andliga böcker för att sprida bland dem. Insamlingen ledde till grundande av KMA samma år inom Kristliga Föreningen av Unga Kvinnor (KFUK).

---

den læstadianska väckelsen (Skellefteå 1999).

23 Elenius (2001) s. 141ff.

24 Olof Bergqvist, Ämbetsberättelse till Luleå stifts prästmöte år 1921 (Luleå 1922) s. 19–20.

25 Bo Lundmark, *Anders Fjellner – samernas Homeros – och diktningen om solsönerna* (Umeå 1979) *passim*.

26 Arvid Kaddik, "Från arbetsfältet", i Stig Hellsten (red.), *Kyrkan och samerna* (Umeå 1985) s. 102–106.

I KMA:s arbete kom delar av kungafamiljen att engagera sig.²⁷ Ytterligare ett exempel på kvinnliga initiativ underifrån är Maria Magdalena Mathsdotter, som under ett besök i Stockholm 1864 kom i kontakt med prästen Henrich Roerich när denne höll föredrag i franska kyrkan om vikten av den lapska missionen. Han arbetade för idén om en understödsorganisation till ”lappmissionen”. Maria Magdalenas syfte med resan var att be kungen om att anlägga ett barnhem i Åsele lappmark. Hon fick träffa både kungen och drottningen och hennes engagemang inspirerade Roerich och andra som var engagerade i samernas sak till bildandet av Femöresföreningen, som blev ett viktigt stöd för Svenska Missionssällskapets samiska engagemang.²⁸ Samerna var inte passiva offer för missionen utan bidrog aktivt till kristendomens spridning i lappmarkerna.

Det fanns alltså från första början starka band mellan missionens aktörer och Härnösands stift, senare också med Luleå stift. I Luleå stift gick merparten av insamlade missionsmedel i början av 1920-talet till Evangeliska fosterlandsstiftelsen men en hel del också till Svenska kyrkans mission. Medlen till den inre missionen användes till predikoverksamhet för både präster och lekmän, till diakoniverksamhet och till vård av ”åldriga och orkeslösa nomadlappar”. Till det kristliga sociala missionsarbetet räknades också Röda Korsets verksamhet.²⁹ Exempler visar i hur liten grad det samiska inslaget i den inre missionen handlade om ”hednamission” och hur lite man kan sätta direkta likhetstecken mellan samer och folk i utomeuropeiska världsdelar, även om båda kallas ”mission”. I de utomeuropeiska kolonierna införde européerna maktordningar ovanifrån som saknade den långa kontinuitet av kulturell, ekonomisk och social kontakt som var fallet i de finska och samiska områdena i de nordiska länderna. Gränsen i den inre missionen gick inte entydigt mellan etniska grupper utan mellan dem som var kristet troende och de som inte var det. Exemplet med

27 Elsa Borg, ”Lappkvinnan Kristina Torkelsdotter” samt Folke Hoving, ”Bland Jämtlands-lappar”, i *Fjällvindar: en hälsning till lapparnas vänner* (Stockholm 1905) s. 24–31; Lage Eklöv & Bo Lundmark, *Morgon mellan fjällen: En ny ton i sydsamiska bygder* (Stockholm 1997) s. 15–18, 43–56.

28 Sundkler (1937) s. 542–546.

29 Bergqvist (1922) s. 37–39.

Lapska Missionens Vänner visar att det som betraktades som mission drog gränser mellan önskvärda och icke-önskvärda riktningar inom Svenska kyrkan.

Om man definierar missionsarbetet under 1800-talet som ett civiliserande både religiöst och socialt mål, så innefattar det i lika hög grad samer och finskspråkiga som andra etniska grupper. Alkoholmissbruk och social misär som det religiösa arbetet avsåg att motverka i vardagslivet, liksom ett svagt religiöst engagemang, förekom på många håll. Dessutom hade kristnandet av de utpekade hedniska samerna under de föregående århundradena utgjort en central kyrklig politik, liksom strävan att utplåna alla spår av samernas egna trosföreställningar.³⁰ Det fanns en kontinuitet att bygga vidare på. Ur konfessionell synvinkel strävade kyrkan efter att nå alla dessa grupper för att omvända dem. Att man ändå höll kvar vid det särskilda missionerandet bland samerna under hela 1800-talet och långt in på 1900-talet visar att samerna spelade en särskild roll som symboliska "vildar" i det moderna Sverige som växte fram. Det faktum att den samiska missionen ingick vid sidan av "hednamissionen" mot så kallade naturfolk i andra delar av världen visar på denna symboliska association.

Ibland nämndes de nomadiserande samernas ostadiga, ambulera liv som orsak till att de var i särskilt behov av mission. Samerna fick inom nationen symbolisera det hedniska, med associationer till vidskeppelse och magi, trots att de var delaktiga i kyrkans verksamhet på samma sätt som övriga grupper i samhället.³¹ Kyrkan ville också få kontroll över det vilda och okontrollerade i den læstadianska väckelsen, som associerades inte bara med samerna utan med hela den finsk-ugriska kulturen. Att læstadianismen togs in i motivkretsen talar ytterligare för att där fanns ett bakomliggande kontrollbehov. Svenska kyrkan och missionsorganisationerna ville stärka sin makt över samernas inre

---

30 Daniel Lindmark, *En lappdrängs omvändelse: Svenskar i möte med samer och deras religion på 1600- och 1700-talen* (Umeå 2006); Daniel Lindmark, "Colonial encounter in early modern Sápmi", i Magdalena Naum & Jonas M. Nordin (red.), *Scandinavian colonialism and the rise of modernity: Small time agents in a global arena* (New York 2013); Gunlög Fur, *Colonialism in the margins: Cultural encounters in New Sweden and Lapland* (Leiden & Boston 2006).

31 Linda Oja, *Varken Gud eller natur: Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*, Diss. (Eslöv 1999).

religiösa liv, som betraktades som ostadigt med närhet till det vilda och hedniska. Staten ville samtidigt stärka sin makt över de nationsöverskridande samerna och tornedalingarna.

I den monokulturella nationella självbild som växte fram under senare delen av 1800-talet sammanföll konfessionella mål med nationalistiska mål i kyrkans politik mot samerna. Hednasymboliken och föreställningen om finsk-ugriska språk som en anomali i den svenska nationalstaten utgjorde därför dubbla symboliska krafter bakom den utdragna missionen. Till detta bidrog en rennäringspolitik och skolpolitik som förstärkte synen på samerna som en grupp som stod utanför moderniseringen. En del av förklaringen till den utdragna missionen får också tillskrivas sociala mål genom att den inre missionen sökte sig till socialt utsatta miljöer, dit den samiska räknades, men den konfessionella och nationella symbolkraften får tillskrivas en större betydelse.

Under den långa period som missionen pågick utvecklades ett särskilt skolväsende för samerna. Den statliga styrningen av samernas skolväsende från tillkomsten av lappskoleförordningen 1723 och bildandet av Direktionen över Lappmarkens Ecklesiastikverk 1739 till de många olika skolformerna som lappskolor, ambulerande kateketer, vistesskolor, vanliga folkskolor och så vidare har beskrivits utförligt i forskningen.³² Här ska bara konstateras att när ett särskilt ecklesiastikdepartement inrättades 1840 sorterades även de samiska utbildningsfrågorna in där med domkapitlet som regional tillsynsmyndighet.³³ Stiftet fick därför vid tiden för initieringen av den inre missionen en avgörande betydelse i styrningen av det samiska skolväsendet, vilket även sammanföll med införandet av allmän folkskola, som i lappmarksförsamlingarna och Tornedalen inte tog fart förrän från mitten av 1850-talet. Biskop Franzén i Härnösands stift var en varm vän av att både samer och tor-

32 Hugo Tenerz, *Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd från äldsta tid till sekelskiftet 1900* (Stockholm 1960); Hugo Tenerz, *Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd under förra hälften av 1900-talet jämte språkdebatten* (Stockholm 1963); Brit Uppman, *Samhället och samerna 1870–1925*, Diss. (Umeå 1978).

33 *Utredning rörande den kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen*, Sakkunniga rörande den kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen, Kommittébetänkanden 1638, Riksarkivet, Stockholm, s. 1.

nedalningar skulle få undervisning på sina modersmål.³⁴ Senare biskopar modifierade den målsättningen, men ett gemensamt kännetecken fram till 1870-talet var att språkpolitiken mot samisk- och finskspråkiga präglades av en mångkulturell syn på minoriteterna.³⁵ Den religiösa verksamheten och utbildningsverksamheten var integrerade med varandra och stiftsledningen strävade efter att föra ut Guds ord på de språk som var mest användbara ur pedagogisk synvinkel, vare sig det rörde samiska, finska eller svenska. Detta gällde både det inre kyrkliga arbetet, missionsverksamheten och skolundervisningen.

Den konformistiska nationalismens intåg

Lars Landgrens tillträde som biskop i Härnösands stift 1876 innebar ett tydligt trenderbrott med den tidigare förda språkpolitiken i skolan. Tre år tidigare hade kyrkoherde Johan Læstadius i Jokkmokk ställt ett förslag att tjänsterna som skolmästare skulle besättas av behöriga utexaminerade folkskollärare som kunde tala samiska. Förslaget tillstyrktes av domkapitlet och gick ut på remiss. I sitt remissvar krävde länsstyrelserna i Västerbotten och Norrbotten att även svenska barn skulle få tas in i lappskolorna. Bakgrunden var det ökade antalet svenskspråkiga som flyttat till Lappland. Landgren tillstyrkte förslaget och föreslog dessutom att undervisningsspråket efterhand skulle bli svenska, en ändring av tidigare praxis. Han ville slå samman samernas och tornedalningarnas undervisning i en enda gemensam folkskola där i första hand svenska, i andra hand finska eller samiska, skulle gälla som undervisningsspråk.

Med de första helt statsunderstödda folkskolorna i Tornedalen 1888 förbjöds finska som undervisningsspråk i skolan, men språkförbudet utvidgades allt eftersom till att gälla också de skolor som tornedalssocknarna själva bekostade, samt till de arbetsstugor som domkapitlet i Luleå mycket aktivt stödde och engagerade sig i. Den övergripande målsättningen för Landgren var att med svenskt språk och svensk

---

³⁴ Sundkler (1937); Tenez (1960) s. 46, 381–384.

³⁵ Stig Hellsten, "Svenska Missionssällskapet Kyrkan och Samerna under 150 år", i Stig Hellsten (red.), *Kyrkan och samerna* (Umeå 1985) s. 5–21; Sundkler (1937) s. 41–66; Uppman (1978) s. 118–133.

kultur i skolorna disciplinera den læstadianska rörelsen som ju innefattade både samisk- och finskspråkiga. Inom læstadianismen var finska det heliga språket som användes i gudstjänsten. Språkpolitiken i Tornedalen drabbade därför i konfessionell mening också samerna. Landgren var inte i egentlig mening konservativ, utan drevs i sin minoritetspolitik av en radikal folkbildningsambition. Utbildning var för honom ett sätt att lyfta den moraliska nivån hos befolkningen och förbereda dem både för det framväxande civila samhället, det ökade folkstyret och för livet efter detta. I hans bildningsprogram fanns emellertid inte plats för utveckling av minoritetsspråken. Han anförde även språkpolitiska argument och hävdade att samiskan var oduglig som modernt språk genom att vetenskapliga och andra moderna termer infogats, så att ”ingen lapp förstår den sålunda nya hopfuskade lapskan”.³⁶

Professionalisering av folkskolan ökade, vilket innebar att lappskolornas kyrkliga bildningsprogram fick ge vika för folkskolans nationella program. År 1877 ändrades reglementet för lappskolorna av Ecclesiastiskdepartementet så att skolråden i socknarna fick ansvar även för samernas undervisning. Kravet på att läraren skulle vara präst avskaffades och man satsade i stället på utbildade folkskollärare, men med kunskaper i samiska. Samiskan fick alltså fortfarande stöd som undervisningsspråk i skolan. Den nationalistiska delen i skolprogrammet mot de samisk- och finsktalande vidareutvecklades av biskop Martin Johansson och sedan av Olof Bergqvist som biskop i det nybildade Luleå stift från 1904.³⁷

Både konservativa och liberala politiker engagerade sig i samernas sak vid tiden kring sekelskiftet. En motion i riksdagen 1908, som krävde en allsidig utredning av samernas situation, medförde att en utredning tillsattes om samernas skolsituation. Ordförande blev biskopen Bergqvist och utredningen, som konstaterade att samernas skolsystem var mycket eftersatt, ledde 1913 till en proposition om ett segregerat samiskt skolväsende, det så kallade kåtaskolsystemet. De renskötande samerna bedömdes nu på ett annat sätt än icke-renskötande samer

³⁶ Tenerz (1963) s. 120–125. Jämför de nutida argumenten mot meänkieli som tornedalingarnas postmoderna minoritetsspråk.

³⁷ För en jämförelse av biskoparnas politik, se Elenius (2008) s. 236–252.

och tornedalingarna. De renskötande skulle hållas utanför moderniseringen och samiskan borde därför behållas i undervisningen, nu med argumentet att det skulle förhindra att de renskötande samerna uppslukades av majoritetskulturen. De icke-renskötande samernas och tornedalingarnas barn skulle emellertid undervisas enbart på svenska. I förslaget betonades särskilt att finska inte längre borde vara undervisningsspråk i samernas skolor.³⁸

Här ser vi att Bergqvist modifierar Landgrens och Johanssons tidigare modernistiska hållning att samerna som medborgare var i behov av att lära sig svenska och att en disciplinerande svensk skolpolitik krävde att majoritetens språk och kultur skulle bli helt dominerande i skolan. En föreställning hade vuxit fram hos inflytelserika personer, som språkvetaren K. B. Wiklund, den förste nomadskolinspektören Vitalis Karnell och biskop Bergqvist, att de renskötande samerna hotades av undergång av moderniseringen. Samerna betraktades som ett naturfolk som inte klarade av att leva i det moderna samhället och därför borde hållas kvar inom rennäringen. Föreställningarna knöts till en kulturhierarkisk paternalism och ibland till rasistiska föreställningar. Samerna ansågs ha bristande uthållighet eller för dåliga kroppskrafter för att kunna arbeta i jordbruk eller inom industrin. Deras kultur betraktades som lägre stående än den skandinaviska kulturen.³⁹ En viss del samiska borde därför behållas i skolan för renskötande samers barn.

Det fanns rasmässiga argument i politiken mot tornedalingarna, precis som mot samerna, i enlighet med tidens indelning av människor i folktyper. Tornedalingarnas skallar mättes i vetenskapligt syfte på motsvarande sätt som samernas skallar med målsättningen att bevisa att de rasmässigt och egenskapsmässigt skilde sig från skandinaverna. Även här deltog stiftet aktivt genom engagemang av präster och lärare, exempelvis Georg Bergqvist och August Ljung.⁴⁰ För samernas del

38 Tenerz (1963) s. 129–130.

39 Tenerz (1963) s. 131–136; Patrik Lantto, *Tiden börjar på nytt: En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950*, Diss. (Umeå 2000) s. 40ff.

40 Rolf Nordenstreng, "Finnarna som ras, folk och kulturbärare", i *Finnarna som ras, och grunddragen av den finska kulturhistorien* (Stockholm 1923); Curt Persson, *På disponentens tid: Hjalmar Lundbohms syn på samer och tornedalingar* (Luleå 2013) s. 37–62; Gunnar Broberg, *Statlig rasforskning: En historik över Rasbiologiska institutet* (Lund 1995); Bengt

kombinerades emellertid de rasbiologiska argumenten med historiska utvecklingsteorier som postulerade deras undergång, vilket gjorde att rasteorierna fick en mer genomgripande betydelse i vardagslivet för samerna jämfört med de finskspråkiga minoriteterna.

Fokuseringen på fjällsamerna i 1913 års nomadskoleprogram fick konsekvensen att de nomadiserande fjällsamernas barn fick kortare och sämre utbildning än övriga samers, finskspråkigas och svenskers barn. De gick de tre första skolåren i vandrande nomadskola, senare kallad vistesskola, med kateketer som lärare. Undervisningen skedde i den samiska närmiljön i anslutning till renskötelsen. Efter vistesskolan följde den fasta nomadskolan, som också var treårig men hade kortare lästid per år. Den bedrevs i fasta särskilda skolkåtor i några centrala kyrkbyar.⁴¹ Den underliggande tanken var att om renskötarnas barn undervisades i kåtor så skulle de inte bli bortskämda och få smak för ett bekvämare liv. Då skulle de efter skolgången återvända till renskötelsen. En viss tvetydighet mellan rasbiologiskt influerade idéer och nationalistiska värderingar märktes i språkpolitiken. Ett liknande språkförbud för samiska som för finska dröjde, men i både 1925 och 1938 års nomadskolstadga slog riksdagen fast att även de renskötande samernas barn skulle undervisas på svenska. Nomadskolinspektör Erik Bergström som efterträdde Karnell argumenterade emellertid, efter krav från samiska företrädare i nomadskolfullmäktige, för att barnen borde lära sig en del samiska också. Även nästa inspektör, Axel Callenberg, tog upp frågan, och Skolöverstyrelsen beslutade 1942 att svenska skulle förbli dominerande språk i nomadskolan, men att man i någon mån skulle bidra till ”det lapska språkets bevarande bland lapparna”.⁴² Generellt betraktades skolan som ett instrument för utvecklingen mot en mono-

---

Kummel, *Svenskar i all världen förenen eder! Vilhelm Lundström och den allvenska rörelsen* (Åbo 1994); Se Georg Bergfors klipparkiv i Kiruna kommuns arkiv; Evert Baudou, *Gustaf Hallström: Arkeolog i världskrigens epok* (Stockholm 1997); Johan Eriksson, *Partition and redemption: A Machiavellian analysis of Sami and Baque patriotism* (Umeå 1997).

41 Sten Henrysson, *Darwin, ras och nomadskola: Motiv till kätaskolreformen 1913* (Umeå 1993); *Samernas skolgång: Betänkande*, avgivet av 1957 års nomadskolutredning, Statens offentliga utredningar 1960:41 (Stockholm 1960) s. 34–48.

42 Mikael Svonni, ”Det tveeggade skolsystemet: Undervisning av samernas barn i Sverige under 1900-talet fram till 1980”, i Eva Westergren & Hans Åhl (red.), *Mer än ett språk: En antologi om två- och trespråkigheten i norra Sverige* (Stockholm 1997) s. 115–119; Simone Pusch, ”Nationalism and the Lapp elementary school”, i Peter Sköld & Patrik Lantto (red.), *Den komplexa kontinenten* (Umeå 2000).

kulturell nationalstat, inte som medel för att stödja en mångkulturell stat, men ett undantag gjordes för de renskötande samernas barn.

Nord- och lulesamiska gynnades av kätaskolreformen eftersom de flesta nomadskolor låg i Norrbotten och barnen där kunde prata samiska på rasterna även om man undervisades på svenska i skolkåtan. Den språkliga effekten för övriga samer var att skogssamernas barn i Tornedalen i stor utsträckning förlorade sitt språk till förmån för finskan, de i Arvidsjaur och Malå, samt de bofasta samernas barn i Västerbotten, förlorade sitt språk till förmån för svenskan. Sydsamernas språk försvagades starkt av samma orsak.⁴³ Nordsamerna förlorade sin kompetens i finska.

Den typ av nationellt sammanhållet utbildningssystem som utvecklades för samerna kan kallas för ett *nationellt metasystem* av samverkande institutioner för fostran och utbildning där nationalismen var en starkt sammanhållande ideologi. Systemet av samverkande institutioner påverkade den enskilde på ett totalistiskt sätt, som var större än de enskilda utbildningsinstitutionerna var för sig. Ett motsvarande metasystem utvecklades för tornedalingarna.⁴⁴ I båda systemen spelade domkapitlet en ledande roll och bidrog aktivt till de skolsystem och den medföljande språkpolitik som utvecklades. Både för statsskolorna i Tornedalen och för nomadskolorna var domkapitlet ensamrådande och bestämmande organ, till skillnad från det övriga allmänna skolväsendet där kommunerna hade ett stort lokalt inflytande. Inom nomadskolan koncentrerades dessutom stor makt till nomadskolinspektören. Ansvaret för nomadskolan överflyttades inte från domkapitlet till skolöverstyrelsen förrän 1958.⁴⁵

Nomadskolsystemet stod också i direkt relation till renbeteslagstiftningen och lappfogdesystemet genom vilket myndigheterna styrde

---

43 Svonni (1997) s. 119–121.

44 För olika empiriska ingångar till det tornedalska metasystemet och en teoretisk fördjupning, se Lars Elenius, "Cultural consequences of the conscript army for the national minority in the Torne Valley", *Militärhistorisk tidskrift* (2013) s. 67–88; Lars Elenius, "Ett metasystem för utbildning i Tornedalen: Tvåspråkighet för emancipation eller förtryck?", i Johannes Westberg & David Sjögren (red.), *Norrlandsfrågan* (Umeå 2015) s. 151–172; Lars Elenius, "Ett nationellt metasystem för utbildning och fostran i Tornedalen", *Nordic journal of educational history* 1:2 (2014b) s. 63–85.

45 Tenerz (1963) s. 143–144, 355.

samernas livsvillkor.⁴⁶ Det samiska metasystemet för utbildning hade därför en mer genomgripande inverkan på individen än det tornedalska metasystemet. Utbildningsinstitutionerna bestod under den förra delen av 1900-talet av olika former av ambulerande skolor, särskilda kåtaskolor byggda för renskötande samers barn, skolor byggda i missionerande syfte samt barnhem, arbetsstugor och skolhem för internering av samebarnen under terminerna. Senare tillkom samiska folkhögskolor. Bland de aktörer som arbetade med att utarbeta den etniskt särskiljande samiska nomadskolan från början av 1900-talet fanns hela tiden en positiv förståelse för att samiska kunde användas i undervisningen.⁴⁷ Inriktningen på nomadskolan förändrades också från slutet av 1930-talet till slutet av 1950-talet och utbildningen närmade sig innehållsligt det svenska skolväsendet.⁴⁸ Den uttalade viljan att bedriva undervisning i samiska var emellertid mer formellt uttalad än verklig. Det fanns varken läroböcker eller läseböcker på samiska för ändamålet.⁴⁹ Detsamma gäller för det tornedalska skolväsendet.

Som nämnts fanns en viss samordnad konfessionell politik som i missionerande syfte riktades mot den læstadianska väckelsen, men merparten av missionen riktades direkt mot samerna. I missionsarbetet spelade kungahuset en framträdande roll, exempelvis genom prins Oskars engagemang inom sydsamiskt område eller prinsessan Eugénies engagemang i grundandet av Lapska Missionens Vänner och byggandet av en missionskola i Lannavaara på nordsamiskt område.⁵⁰ Samerna spelade också en central symbolisk roll både i den svenska och nordiska självbilden. De fick symbolisera en uråldrig kontinuitet hos nationalstaten i ett europeiskt perspektiv, men också samarbetet över nationsgränserna i det nordiska samarbetet.⁵¹ I konfessionell bämär-

46 Svonni (1997) s. 114–115; Elenius (2006).

47 Julia Nordblad, Julia, *Jämlikhetens villkor: Demos, imperium och pedagogik i Bretagne, Tunisien, Tornedalen och Lappmarken, 1880–1925*, Diss. (Göteborg 2013) s. 262–296, 318–324.

48 Sten Henrysson & Johnny Flodin, *Samernas skolgång till 1956* (Umeå 1992); David Sjögren, *Den säkra zonen: Motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter 1913–1962*, Diss. (Umeå 2010) s. 119–140.

49 Svonni (1997) s. 113–123.

50 Eklöv & Lundmark (1997) s. 57–64, 107; Olaus Brännström, *Lannavaara-missionen och læstadianismen* (Stockholm 1990) s. 14–62.

51 Lars Elenius, "Symbolic charisma and the creation of nations: The case of the Sámi", *Studies in ethnicity and nationalism* 10:3 (2010) s. 467–482; Lars Elenius, "Förändrade

kelse var skillnaden ändå inte så stor mellan samer och tornedalingar eftersom merparten av båda grupperna bekände sig till den gemensamma læstadianska väckelsen. I den lokala miljön deltog de i religiösa lekmanmöten som alternerade mellan olika gårdar i byarna eller i de kapell som byggdes. Inom det samiska skolsystemet tillkom emellertid en missionerande målsättning som var helt frånvarande i skolsystemet för den finskspråkiga befolkningen.

Trots att det fanns en kontinuitet i den konformistiska nationalistiska språkpolitiken från 1870-talet fram till slutet av 1930-talet, så existerade också väsentliga skillnader i biskoparnas syn på samerna som minoritet i samhället. Lars Landgren hade inga ambitioner att behålla samerna inom renskötelsen. Tvärtom såg han gärna att de blev bofasta så att deras barn lättare skulle kunna gå i skola. Jordbruket var för honom norm medan renskötelsen var en besvärlig anomali som krånglade till hans civilisatoriska målsättning. För Olof Bergqvist var renskötelsen det centrala i samernas liv, en destination som var rasmässigt bestämd. Därför kunde inte de renskötande samerna ta steget in i moderniseringen och kyrkans roll var att på alla sätt hålla de renskötande samerna därifrån. Övriga samer betraktades kulturellt som svenskar.

Inom två områden var de två biskoparna däremot överens. Inom den konfessionella diskursen gällde modersmålsdoktrinen, det vill säga att samiska och finska skulle användas i den religiösa utövningen för att på bästa sätt föra ut det kristna budskapet till minoriteterna. Inom skoldiskursen skulle svenskt språk och svensk kultur ensidigt läras ut till de två minoriteterna, men i praktiken fanns ändå en uttalad vilja att lära ut lite samiska till renskötarnas barn i nomadskolan. De rasbestämda argumenten influerade i det fallet den samiska utbildningen och neutraliserade de nationalistiska målen. Här uppträdde ytterligare en kyrklig paradox. Den omvändelse till kristendom som kyrkan arbetat med bland samerna sedan tidig medeltid, som tog sig uttryck i den aldrig avslutade missionen, motverkades med en politik från 1900-talets början som sökte bevara samerna som naturfolk. Samerna skulle inte återgå till sin tidigare naturreligion och de skulle

---

identifikationer på Nordkalotten”, i Lars Elenius m.fl. (red.), *Fredens konsekvenser: Samhällsförändringar i norr efter 1809* (Luleå 2009) s. 29–30.

lära sig svenska i första hand, men ändå förbli renskötare utanför det moderna samhället.

Från rassegregation till nationalistiskt definierad minoritetskultur

Det sena 1930-talet och tidiga 1940-talet innebar en omsvängning i värderingen av samiska och finska som modersmål i skolan. Det tydligaste tecknet var den liberala och socialdemokratiska omsvängningen i språkfrågan 1935 då det genom riksdagsbeslut blev tillåtet att läsa finska i fortsättningsskolan i Tornedalen. När Haparanda samma år fick gymnasium infördes möjligheten att i tillvalsämnena för språk välja finska som tillval. Sommaren 1940 återkallade Kungl. Maj:t samtliga beslut om tidigare inrättade statsskolor i Tornedalen. Dessa övergick då till att bli vanliga kommunala skolor. Domkapitlet förlorade då sin rätt att oinskränkt besluta om skolorna och att tillsätta lärare.⁵² På motsvarande sätt betonades betydelsen för de renskötande samernas barn att få undervisning i samiska, men däremot inte för de icke-renskötande samernas barn. Det innebar att de renskötande samerna och tornedalingarna kom att betraktas som modersmålsbärare medan de icke-renskötande samerna i princip betraktades som assimilerade svenskar. Inom nomadskolan hade domkapitlet också fortfarande bestämmanderätt.

Utvecklingen medförde en gradvis omsvängning i samhället från betonandet av *ras* till betonandet av *svensk kultur och svenskt språk* som värdegrund för samerna och de finskspråkiga minoriteterna. Redan 1930 års folkräkning hade visat att begreppet *ras* inte gick att använda i kategoriseringen av samerna.⁵³ Konkret syntes det i den ändrade synen på kåtaskolorna. Nomadskolinpektören Axel Callenberg motarbetade aktivt skolformen och arbetade för en övergång till rationella skollokaler efter 1938. Den ändrade attityden till minoritetsspråken och minoritetskulturerna samverkade med Bengt Jonzons tillträde som ny biskop

⁵² Tenerz (1963) s. 143–144, 355.

⁵³ Elenius (2001); Lars Elenius, ”Statistiken i nationalstatens tjänst”, i Heidi Hansson m.fl. (red.), *När språk och kulturer möts: Festskrift till Tuuli Forsgren 2 november 2002* (Umeå 2002).

för Luleå stift 1938. Under 1940-talet omvandlades hushållskåtorna till moderna skolhem och ändamålsenliga skollokaler byggdes för de renskötande samernas barn. Jonzon blev 1940 ordförande i Svenska Missionssällskapet och föreslog styrelsen, efter att ha blivit uppmärksamrad på behovet av de samiska företrädarna Karin Stenberg och Gustav Park, att en samisk folkhögskola skulle grundas. En sådan grundades 1942 i Jokkmokk efter upprop i *Samefolkets Egen Tidning*. I arbetet med att starta Samernas folkhögskola engagerade sig också tornedalningen W.L. Wanhainen som ingått i Finnbygdsutredningen 1921 och i 1930 års lapputredning och i båda dessa utredningar gått emot rasmässiga föreställningar om tornedalningarna och samerna. Biskopen och Wanhainen var också initiativtagare till kulturorganisationen Same-Ätnam. Jonzon gick emot tanken att den samiska kulturen skulle bevaras som ett museiföremål och betonade samernas och finnarnas betydelse för den kulturella mångfalden i landet.⁵⁴

Stiftens och kyrkans förändrade syn på minoriteterna sammanhänger med andra världskrigets moraliska sammanbrott för all form av rasmässig minoritetspolitik, men också med global pedagogisk påverkan. Inom FN bildades år 1946 United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Unesco), som genomförde undersökningar om hur en relevant pedagogik borde se ut för att gynna en ökad utbildning på global nivå. Unesco publicerade år 1953 en rekommendation om att alla världens barn borde få sin första skolgång på sitt eget modersmål, vilket också påverkade språkpolitiken i Sverige.⁵⁵ Unescos slutsatser gick tvärt emot den assimilerande politik som förts mot de samisk- och finskspråkiga minoriteterna. Samtidigt som en omsvängning skedde inom språkpolitiken i skolan så fortsatte kyrkan att indirekt stödja delar av det utbildningssystem som starkt bidrog till den språkliga assimileringen av de två minoriteterna. I början av 1950-talet insamlades fort-

---

54 Lennart Wallmark, "Samernas folkhögskola", *Samefolket* 1964:8-9 (1964) s. 143-144. *Samernas folkhögskola: Förslag*, Sameutredningen, Utbildningsdepartementet 1973:2 (Stockholm 1973); Bror Jonzon, *Bengt Jonzon, biskop i norr* (Luleå 1988) s. 110-121; Eleenius (2008) s. 237-252.

55 "The use of vernacular languages in education" (Paris 1953) [Unescos utredning fanns med som bilaga i 1957 års nomadskolutredning]; Kenneth Hyltenstam & Veli Tuomela, "Hemspråksundervisningen", i Kenneth Hyltenstam (red.), *Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige* (Lund 1996) s. 9-109.

farande kollekt både till arbetsstugorna i Norrbotten och Västerbotten och till Svenska Missionssällskapets verksamhet i Lappland.⁵⁶ Detta bidrog, tillsammans med Lappväsendets styrning av renskötelsen,⁵⁷ till att upprätthålla synen på samerna som omyndiga, lägre stående grupper i samhället. Likaså utgick vid samma tid till länsstyrelsen anslag till ”folkundervisningens befrämjande i rikets nordligaste gränsorter” (en formulering som använts sedan slutet av 1800-talet) till de finsktalande församlingarna i Norrbottens län för spridning av svenska opolitiska tidningar och tidskrifter.⁵⁸ Synen på de två nordliga minoriteterna som ”den Andre” hade en förvånansvärt lång kontinuitet i den nationella självbild som kyrkan förmedlade.

I början av 1950-talet pågick också en kraftfull etnopolitisk mobilisering bland samerna. Svenska Samernas Riksförbund (SSR) bildades 1950 och två år senare hölls en nordisk konferens om sameslöjd i Stockholm som följdes upp med en nordisk kultur- och näringskonferens i Jokkmokk 1953. Idén hade väckts om en nordisk sameorganisation och Nordiska samerådet bildades 1956 under Nordiska rådet.⁵⁹ Det var i denna brytningstid som två motioner om användning av minoritetsspråk i den kyrkliga verksamheten lämnades in till Svenska kyrkomötet 1953. De berörde samerna i Härnösands och Luleå stift men också tornedalingarna i Norrbotten. Jonzon spelade en aktiv roll vid kyrkomötet. Han satt bland annat i valberedningen och var ledamot i första tillfälliga utskottet. Han var också aktiv som motionär och deltog i debatten om den kyrkliga nybyggesverksamheten, om lekmannaassistenter i konfirmandundervisningen och om lekmans medverkan i nattvardsdistributionen.⁶⁰

56 Avskrift av ämbetsskrivelse från ecklesiastikdepartementet till Svenska kyrkans diakonistyrelse om rätt att uppta rikskollekt 7 december 1951, Kungliga brev 1951–1958, Luleå stift, Härnösands landsarkiv.

57 Patrik Lantto, *Lappväsendet: Tillämpningen av svensk samepolitik 1885–1971* (Umeå 2012).

58 Avskrift av ämbetsskrivelse från ecklesiastikdepartementet till länsstyrelsen i Luleå om försvarsanslag till folkundervisningens befrämjande i rikets nordligaste gränsorter 14 september 1951, Kungliga brev 1951–1958, Luleå stift, Härnösands landsarkiv.

59 Elenius (2006).

60 Allmänna kyrkomötets protokoll år 1953, Nr 1 lördagen den 5 september, Riksarkivet, s. 12–15; Allmänna kyrkomötets protokoll år 1953, Nr 5 fredagen den 2 oktober, Riksarkivet, s. 14–17, 30–32; Allmänna kyrkomötets protokoll år 1953, Nr 6 torsdagen den 8 oktober, Riksarkivet, s. 248–249.

Den första motionen, nr 48, behandlade prästlöneordningens paragraf 22, som handlade om språktillägg på lönen för präst som höll gudstjänst eller utförde annan förrättning på finska eller samiska, alltså ett löneincitament för att stimulera användningen av minoritetsspråk i den kyrkliga verksamheten. Mot prästlönekommitténs hovsamma förslag på 150 kronor i tillägg per år hade riksdagen tidigare gått på en lågt räknad differentierad modell på 400–800 kronor som Luleå domkapitel föreslagit. Farhågorna att detta inte skulle räcka för att locka präster till det samiskspråkiga och finskspråkiga området hade visat sig bli besannade. Nu begärde domkapitlet genom motionärerna både ett *allmänt* språktillägg på 600 kronor förutom ett *särskilt* språktillägg på 400–800 kronor. Det förstnämnda skulle utgå till präst som överhuvudtaget tjänstgjorde inom finskt och samiskt område, det senare till präst som höll gudstjänst på något av språken eller båda.⁶¹ Förslaget demonstrerade stiftets vilja att bejaka användningen av minoritetsspråk i den prästerliga gärningen helt i enlighet med den protestantiska idén om att predika Guds ord på folkspråket.

Den andra motionen, nr 66, som biskoparna Bengt Jonzon och Gunnar Hultgren i Luleå respektive Härnösands stift stod bakom, efterlyste en allsidig utredning om användning av samiska i den pastorala verksamheten inom olika slags samiska språkområden. Bakgrunden var det beslut som tagits i Kungl. Maj:ts reglemente för lappmarkens ecklesiastikverk 1896, som stadgade att en präst som sökte tjänst i de samisktalande eller finsktalande områdena måste vara kunnig i det minoritetsspråk som gällde i området, eller i områden där både samiska och finska förekom vara kunnig åtminstone i finska. Problemet var att bestämmelserna i reglementet inte längre svarade mot 1950-talets förändrade sociala förhållanden. Genom att de samiska familjerna blivit allt mer bofasta följde barnen inte längre med i renskötseln till de finskspråkiga områdena och lärde sig därför bara samiska i hemmen och sedan svenska i skolan. De blev tvåspråkiga på svenska i stället för på finska. Samiskan som samernas modersmål borde därför, enligt motionen, få ökad användning som gudstjänstspråk. Samtidigt hade

61 Bihang till Allmänna kyrkomötets protokoll år 1953, 4:e samlingen, Motioner vid allmänna kyrkomötet, nr 48, Riksarkivet, s. 12–14.

den svensktalande befolkningen ökat kraftigt i hela lappmarken. Genom reglementets krav på språkkunskaper hade ingen präst kunnat rekryteras till Arjeplog på 1920-talet, och vintern 1953 hade ingen sökande anmält sig till den utlysta kyrkoherdetjänsten i Jokkmokks pastorat. De begränsande språkbestämmelserna hade upprört den svenskspråkiga delen av befolkningen eftersom man blev utan kyrkoherde.

Motionärerna sökte jämka mellan de olika behoven och viljorna, men markerade också en ny hållning till den samiska kulturens överlevnad. Under 1800-talet hade en allmän syn varit att den samiska kulturen på grund av sin förment lägre ställning i utvecklingen var dömd att gå under. Nu slogs fast att varken samerna som folkgrupp eller språket var i utdöende och motionärerna betonade: ”Den samiska kulturen med sin egenartade, i vissa stycken rikt utvecklade kultur, vari språket ingår som ett bärande och väsentligt element, är en nationell tillgång, vars försvinnande skulle betyda en oersättlig förlust.”⁶² Kyrkomötet antog båda motionerna och skickade skrivelser till Kungl. Maj:t med begäran att de skulle genomföras. I juli 1954 fick Bengt Jonzon i uppdrag att utreda reglementet för lappmarkens ecklesiastikverk den 31 januari 1896 och övriga bestämmelser för den kyrkliga verksamheten bland den samisk- och finsktalande befolkningen. Utredningen presenterades i april 1958.⁶³

Av utredningen framgick hur långsiktig kyrkans liberala språkpolitik i konfessionella frågor hade varit. Enligt paragraf 3 i reglementet från 1896 skulle gudstjänsten hållas på de språk som användes i församlingarna utifrån överenskommelse mellan församlingen och prästerskapet. Det var alltså inget diktat från ovan även om motsättningar kunde förekomma, utan en gemensam överenskommelse mellan präst och församling. Enligt paragraf 9 måste en präst som sökte tjänst i de samisktalande eller finsktalande områdena i Lappland vara kunnig i det minoritetsspråk som gällde i området för att räknas som behörig att

62 Bihang till Allmänna kyrkomötets protokoll år 1953, 4:e samlingen, Motioner vid allmänna kyrkomötet, nr 66, Riksarkivet, s. 1–3.

63 *Utredning rörande den kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen*, Sakkunniga rörande den kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen, Kommittébetänkanden 1638, Riksarkivet, Stockholm, s. 1.

söka och bli antagen till tjänst som präst. För de tornedalsförsamlingar som låg nedanför lappmarksgränsen infördes 1902 en särskild kungörelse med samma innehållsliga betydelse för finskan som för samiskan i paragraf 9. I paragraf 56 fanns bestämmelser om försäljning eller gratisutdelning av böcker på samiska. Dessutom fanns bestämmelser i prästelönereglementet om språktillägg för den präst som höll förrättning på samiska eller finska. Från 1935 fanns två årliga stipendier för präst som lärt sig finska och förbundet sig att tjänstgöra minst tre år i finskspråkig bygd. Från 1954 fanns ett motsvarande årligt stipendium till präst som lärt sig samiska.⁶⁴

I paragraf 6 i 1896 års reglemente om kyrkoherdetjänstens tillsättning i Karesuando och tillsättningen av komministertjänsten i Kvikkjokk, fanns en särbestämmelse att dessa tjänster skulle tillsättas av domkapitlet utan församlingens deltagande i valprocessen. Bestämmelsen hade tillkommit av hänsyn till de nomadiserande samerna som skulle ha svårt att delta i den process som valet innebar. Därför riskerade den minoritet av församlingen som var bosatt i närheten av kyrkbyn att få oproportionerligt stort inflytande över prästvalet. På fråga från utredningen svarade kyrkofullmäktige i Karesuando att de ansåg att särbestämmelsen skulle tas bort eftersom de förbättrade kommunikationerna tillsammans med valdistriktens utformning numera gjorde att även de nomadiserande samerna kunde delta i valet.⁶⁵

Remissvaren från församlingarna i Luleå och Härnösands stift på frågan om behovet av gudstjänster på samiska, visade att de äldre samerna i det tornedalska området ofta kunde finska, men inte de yngre eftersom kontakten med de finskspråkiga bönderna minskade samtidigt som befolkningen allt mer gick över till svenska. Präster inom det fjällsamiska området menade att behovet av samiska fanns kvar

---

64 *Utredning rörande den kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen*, s. 9.

65 Brev till kyrkofullmäktiges ordförande i Karesuando församling, Luleå 7 maj 1955, *Utredning rörande den kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen*, Sakkunniga rörande kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen, Kommittébetänkanden 1638, Riksarkivet, Stockholm; Utdrag ur protokoll från Karesuando församlings kyrkofullmäktige, 30 oktober 1955, *Utredning rörande den kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen*, Sakkunniga rörande kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen, Kommittébetänkanden 1638, Riksarkivet, Stockholm.

och kanske skulle öka i framtiden. Det fanns också präster som framhöll det principiellt viktiga i att samerna fick de kyrkliga tjänsterna tillgodosedda på sitt modersmål. Varken i Arjeplog, Arvidsjaur eller i Västerbottens och Jämtlands lappmarksförsamlingar ansågs något behov av samiska föreligga. För Västerbotten uppgavs översiktligt att samiska inte använts de senaste tio eller trettio åren eller en mansålder tillbaka. I Tornedalen bedömdes behovet av samiska som mycket begränsat eftersom de äldre behärskade finska och de yngre allt mer hade blivit tvåspråkiga på samiska och svenska. Samtliga präster i Tornedalen visade på behovet av finskspråkiga präster i församlingarna, vilket motiverades med inflyttningen av kvinnor från Finland, att finska var de medelålders och äldres språk, att vårdbesök krävde detta samt att det i expeditonsarbetet fanns ett dagligt behov av att använda finska.⁶⁶

Jonzon redovisade det ojämnt fördelade behovet av samisktalande präster, men argumenterade ändå för att samerna som helhet var i behov av samisktalande präster, också sydsamerna med sin fåtaliga och utspridda befolkning. Han argumenterade mot att samiskan skulle väljas bort på grundval att samerna var så fåtaliga eller för att de numera kunde svenska i så hög grad. Hans argument för att både samer och tornedalingar skulle få sin kyrkliga verksamhet på sitt modersmål var att svenskan var ett främmande språk för dem och att religionsutövningen skulle ske på modersmålet, men också att samerna var en liten och svag folkgrupp som det var viktigt att stödja av moraliska och demokratiska skäl. Vidare anfördes att samerna var ett folk i fyra länder som nu allt mer började söka en gemenskap över nationsgränserna och att ett internationellt vetenskapligt, humant och kulturellt intresse nu riktades mot samerna.⁶⁷ Argumentationen är förvånande postmodern till sin karaktär och föregriper med flera decennier de argument som skulle växa fram från början av 1980-talet för bejakande av nationella minoriteters rättigheter och för ett mångkulturellt samhälle som en

⁶⁶ Remissvar i *Utredning rörande den kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen*, Sakkunniga rörande kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen, Kommittébetänkanden 1638, Riksarkivet, Stockholm.

⁶⁷ *Utredning rörande den kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen*, s. 30–39.

konsekvens av demokratiska rättigheter. En motsvarande argumentering fördes till försvar av finskans användning i kyrkliga sammanhang i Tornedalen, bland annat att det var viktigt att höja den kulturella nivån i tornedalsfinskan,⁶⁸ att klyftan mellan äldre och yngre tornedalingar annars skulle öka, att även klyftan mellan de yngre och de äldre inom den læstadianska väckelsen riskerade att öka och att många unga finska kvinnor flyttat till den svenska sidan av Tornedalen. Dessutom framhölls för finskans del betydelsen av att skolan vårdade barnens finska modersmål.

För att svara mot moraliska kristna normer, särskilt den protestantiska dogmen att alla folk skulle få ta del av kristendomen på sitt modersmål, föreslog utredningen inrättandet av en eller två tjänster för samisktalande präster för hela det samiska området. Resultat blev att en särskild tjänst som kyrkoherde för samer inrättades den 1 juni 1959. Till skillnad från tidigare *pastores lapponum* hade kyrkoherden för samer ingen egen församling, utan skulle betjäna hela det samiska området i Luleå och Härnösands stift och de samer i norra Dalarna som tillhörde Västerås stift. Tjänsten var vakant ända fram till början av 1970-talet då den kom att innehas av Olavi Korhonen.⁶⁹ För det finskspråkiga området föreslog utredningen två prästtjänster. Det innebar att ifrån början av 1950-talet förde Svenska kyrkan en separat språkpolitik i konfessionella sammanhang mot samerna och tornedalingarna. Tidigare hade nordsamerna räknats med i den finskspråkiga sfären i Tornedalen, men nu betraktades de som en separat grupp. Det var inte ideologiska skäl som drev fram detta, utan det var moderniseringen som hade separerat de samisk- och finskspråkiga grupperna från varandra.

Det är uppenbart hur de två stiftens språkpolitik i den konfessionella kontexten stod i skarp motsättning till den förda språkpolitiken i skolkontexten. I den kyrkliga kontexten fanns ett helt program för att med olika medel se till att gudstjänst och kyrkliga förrättningar kunde hållas på relevant minoritetsspråk i respektive församling, samt för att sälja eller dela ut kyrklig litteratur på samiska. I skolkontexten delades svenskspråk-

---

68 Det nuvarande minoritetsspråket *meänkieli* kallades vid denna tid för *finska* eller *tornedalsfinska*.

69 Lars Thomasson, *Religionsvården bland samerna i Jämtlands län: Några tillbakablickar och anknytningar till nuet* (Härnösand 1979) s. 60–61.

kig litteratur och tidningar ut gratis i anslutning till skolväsendet för att förbättra svenskspråkigheten i församlingarna, men ingenting gjordes för att bevara och utveckla minoritetsspråken i skolkontexten. Inom folkskolan ignorerades och försumrades minoriteternas modersmål, det som i den kyrkliga kontexten lyftes upp till hederssak.

Behandlingen av motionerna på kyrkomötet och den efterföljande utredningen visar på den röda tråden i den konfessionella delen i Svenska kyrkans minoritetspolitik. Det var konsekvenserna av den långsiktiga konfessionella politiken, enligt vilken minoriteterna skulle få sina kyrkliga behov tillgodosedda på sina modersmål, som ledde fram till 1950-talets utredning. Det låg också i tiden med en omsvängning för minoriteternas sak. På initiativ av riksdagsmannen och tornedaligen Ragnar Lassinantti upphävdes 1957 de lokala förbuden för barnen att använda finska under skoltid med åtföljande bestraffningar, liksom de lokala förbuden mot att köpa in finskspråkig litteratur till skolbiblioteken. Detta skedde ett år innan publiceringen av Jonzons utredning.

På samma sätt som 1940-talet innebar en svängning från *ras* till *nationellt definierad minoritetskultur* i kyrkans samepolitik, så innebar 1950-talet en fortsatt neutralisering av etnicitet som kategorisering. Ett tydligt exempel är 1960 års nomadskolutrednings ställningstagande mot argumenten ibland annat 1913 års nomadskolutredning att särskilda skolor behövs för samerna för att hålla dem kvar i rennärigen: ”Samhället kan inte gärna ställa en särskild skola till förfogande för olika grupper av näringsidkare i avsikt att hjälpa dem hålla kvar de yngre generationerna inom vissa ärvda yrken.”⁷⁰ Samtidigt som de rasmässiga och yrkesbevarande argumenten försvann ur argumenteringen för nomadskolan så stärktes samerna som grupp både politiskt och kulturellt. Föräldrarna fick nu möjlighet att själva välja i vilken grad deras barn skulle få lära sig sitt modersmål.⁷¹ Kyrkan och de två nordliga domkapitlen, men särskilt biskopen i Luleå stift, bidrog starkt till detta genom den initierade kyrkliga utredningen.⁷²

⁷⁰ *Samernas skolgång* (1960) s. 69.

⁷¹ *Samernas skolgång* (1960) s. 100–114, 126.

⁷² Svonni (1997) s. 115–119.

Kyrkan hade i slutet av 1950-talet inte längre något direkt inflytande över nomadskolan, och de samiskspråkiga och finskspråkiga minoriteterna fick en mer undanskymd roll, medan andra frågor kom i förgrunden. I ämbetsberättelsen för Luleå stift 1965–1970 belystes bekymret med den begränsade tillgången på finskspråkiga präster, men det stod ingenting om samisktalande präster. Invandringen beskrevs nu som ett nytt stort arbetsområde för Luleå stift, särskilt den stora invandringen från Finland. Ett visst fokus låg på urbanisering och glesbygdsfrågor men utan anknytning till etnicitet. Samernas folkhögskola nämndes eftersom Svenska Missionssällskapet Kyrkan och samerna hade beslutat att söka ny huvudman när man sedan 1970 inte längre fick tillgodogöra sig rikskollekt.⁷³ I ämbetsberättelsen 1971–1976 nämndes att kyrkoherdetjänsten för samer var utan innehavare sedan Olavi Korhonen 1975 lämnar den för ett universitetslektorat vid Umeå universitet, men att den tillträtts 1977 av Bo Lundmark. Betydelsen av en särskild kyrkoherde för samer, inte bara för Luleå stift utan för hela landet, framhölls. Att tre av kyrkoherdarna i stiftet var samiskskunniga framhölls också som positivt, men fokus låg liksom tidigare på behoven hos de finskspråkiga invandrarna från Finland.⁷⁴ I ämbetsberättelsen 1977–1982 beskrev den nytillsatte biskopen Olaus Brännström betydelsen av det finska språket i Tornedalen och Torne lappmark. Särskilda åtgärder hade satts in för att rekrytera finskspråkiga präster till den sverigefinska befolkningen. I den övriga delen av berättelsen fanns ingenting om vare sig samisk eller finsk kultur, däremot en del om invandrarsituationen och missionsarbetet i tredje världen.⁷⁵ Sammantaget kan man säga att i de tre ämbetsberättelserna var det som om de etniska kategorierna hade upplösts i de ekonomiska rekordårens generella välfärdsåtgärder. Nya verksamhetsområden som tursim, glesbygdsfrågor och invandring hade kommit i förgrunden.

---

73 Stig Hellsten, *Från stiftet i norr: Luleå stift 1965–1970: Ämbetsberättelse* (Luleå 1971) s. 27, 54–60, 112–113. En utredning som utbildningsdepartementet tillsatte 1970 mynnade 1972 ut i att Stiftelsen Samernas Folkhögskola bildades med representanter från SSR, Same Ätnam, Jokkmokks kommun och länsstyrelsen i Norrbotten i styrelsen. Därigenom bröts kopplingen till Svenska Missionssällskapet och de kontakter med de nordliga stiftet som spelat så stor roll i folkhögskolans verksamhet, se *Samernas folkhögskola ...* (1973).

74 Stig Hellsten, *Gamla vägar och nya: Luleå stift 1971–1976: Ämbetsberättelse* (Luleå 1977).

75 Olaus Brännström, *Sex år i Luleå stift: 1977–1982: Ämbetsberättelse* (Luleå 1983) s. 17.

Postkolonialt inifrånperspektiv på samefrågan

Den globalisering och ökade internationalisering som påverkade nationalstaten under senare delen av 1900-talet påverkade också Svenska kyrkans förhållande till samerna. De två nordligaste stiftens kom att spela en viktig roll i den utvecklingen. Kyrkan rörde sig från ett nationalistiskt sätt att definiera minoritetskulturerna till ett globalt och postkolonialt inifrånperspektiv. Det sammanfaller med djupgående etnopolitiska skeenden som kom att prägla kyrkans och de två nordligaste stiftens samepolitik under de kommande decennierna.⁷⁶ Mot bakgrund av den kraftigt ökade invandringen av finskspråkiga från Finland och den ökade utomeuropeiska invandringen genomfördes 1977 hemspråksreformen, som gav barnen rätt att läsa sitt modersmål i skolan. Samiska, tornedalska och romska barn samt utländska adoptivbarn behövde inte, som andra minoriteters barn efter 1985, ha sitt hemspråk som ”dagligt umgängesspråk” för att få rätt till hemspråksundervisning. För de samiska barnen blev hemspråksundervisningen till viss del individualiserad eftersom det fanns så många olika varieteter av samiska.⁷⁷ Samma år som hemspråksreformen genomfördes, erkände Sveriges riksdag samerna som ett urfolk.⁷⁸

Efter att etnicitet blivit mer och mer neutraliserad under 1950- och 1960-talet inom skoldiskursen så återvände den nu men i en helt ny kontext. Unescos pedagogiska idéer, som betonade användningen av modersmålet i den första undervisningen i skolan, slog igenom allt mer. Förändringen mot en undervisning i samiska inom nomadskolan i början av 1960-talet motsvarades av en generell måländring för minoritetsspråk i läroplanen för grundskolan.⁷⁹ Förändringen mot en ökad

76 Ett symboliskt byte av terminologi genomfördes som innebar att den interna samiska egenbeteckningen ”samer” nu vann företräde framför majoritetssamhällets beteckning ”lappar”. Bytet syns i skiftet från Luleå stifts ämbetsberättelse 1971–1976 till 1977–1982. I den förstnämnda finns ett stycke med rubriken ”finsk- och lapskspråkiga präster”, som i nästkommande femårsberättelse har bytts till ”finsk- och samiskspråkiga präster” (min kursivering).

77 Hyltenstam & Tuomela (1996); Mikael Svonni, ”Skolor och språkundervisning för en inhemsk minoritet – samerna”, i Kenneth Hyltenstam (red.), *Tråspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige* (Stockholm 1996).

78 *Sametingets roll i det svenska folkstyret: Betänkande*, av Sametingsutredningen, Statens offentliga utredningar 2002:77 (Stockholm 2002) s. 95.

79 Karl Pekkari, ”Meänkieli som hemspråk genom åren”, i Eva Westergren & Hans Åhl

hemspråksundervisning hade också direkt samband med den ökade invandringen, inte minst den stora invandringen från Finland. Finska invandrarbarn fick från 1962 möjlighet att välja finska som tillvalsämne i sjunde och åttonde klass. Idéerna om hemspråk som en jämlikhets- och valfrihetsfråga hämtade också motiv från Invandrarutredningen.⁸⁰ För de svenska samernas del innebar Altakonflikten i Norge i slutet av 1970- och början av 1980-talet en kraftfull inspiration till etnopolitisk mobilisering. Det sammanföll i Sverige med det så kallade Skattefjällsmålet som pågått från 1966 fram till 1981, samma år som Svenska Tornedalingars Riksförbund-Tornionlaaksolaiset (STR-T) bildades. Det medvetna finskspråkiga tillägget *Tornionlaaksolaiset* i förbundets namn, som betyder 'tornedalingarna', markerade en ny kulturell självmedvetenhet hos de nationella minoriteterna. Man kan säga att den nationella identiteten under 1970- och 1980-talet blev allt mer etnifierad. Det innebar att svenskt språk och kultur inte längre ansågs som en självklar värdegrund i minoriteternas identifikationer. En rörelse skedde samtidigt från ett monokulturellt till ett mångkulturellt sätt att definiera medborgarskap.

De avgörande impulserna till kyrkans radikalt ändrade minoritetspolitik mot samerna kom från kyrkans internationella kontakter. Vid Lutherska Världsförbundets åttonde generalförsamling i Curitiba i Brasilien 1990 antogs en resolution till stöd för urbefolkningar. Svenska kyrkans ombudsmöte ställde sig samma år bakom denna och Centralstyrelsens arbetsutskott föreslog att stiftsstyrelserna i Luleå, Härnösand och Västerås skulle bereda ärendet. Också de lutherska kyrkorna i Finland och Norge borde, via Nordiska ekumeniska institutet, kontaktas för samverkan liksom kyrkoherden/stiftsadjunkten för samer och kyrkoherden i Jokkmokk. Kyrkornas Världsråd uppmanade vid sitt möte i Canberra i Australien 1991 att medlemskyrkorna skulle göra självprövande studier av hur de egna urbefolkningarna hade behandlats. Luleå stift fick ett sammankallande ansvar och i november 1992 kallades representanter för de tre stifteten till en arbetskonferens

---

(red.), *Mer än ett språk* (Stockholm 2007) s. 152.

80 Elenius (2006) s. 295–297.

i Jokkmokk.⁸¹ I rapporten *Från Curitiba till Jokkmokk* som de tre stiftens utarbetade riktades en ursäkt till samerna för överträdelser som kyrkans företrädare hade gjort sig skyldiga till och man uttryckte oro för att Sametinget fått för lite möjlighet att påverka sina egna angelägenheter och ställde frågade varför ILO-konventionen 169 om ett ökat samiskt inflytande över naturresurser inte ratificerats av Sverige.

I rapporten föreslog man också att kyrkans ombudsmöte skulle anta ett uttalande till stöd för det samiska kulturarvet och de olika dialekterna i ett både sekulärt och religiöst sammanhang, för en restriktiv utbyggnad av naturresurser som hotar de samiska näringarnas överlevnad, för ett ökat samarbete med samiska organisationer inom Svenska kyrkan, för utbyggnad av kåtakyrkor och kapell för gudstjänster och möten mellan samer och turister, samt för fortsatt översättning till samiska av konfessionellt viktiga verk. Vidare föreslog man att ombudsmötet skulle hälsa tillkomsten av Sametinget som en viktig utvecklingskraft och att de nordliga stiftens skulle upprätta naturliga kontakter med tingset.⁸² Rapporten hänvisade både till den internationella urfolkskontexten och till det nordiska gränsöverskridande samarbetet i samefrågor och erfarenheter från särskilt den norska kyrkan. Rapporten blev den plattform som de två nordliga stiftens kom att arbeta ifrån. Under de kommande åren utvecklade stiftsstyrelserna i Luleå och Härnösands stift en febril verksamhet i de samiska frågorna. Det ekumeniska samarbetet mellan de nordiska länderna spelade här en viktig initial roll, särskilt samarbetet med Den norske kirke. Nordiska ekumeniska rådet arrangerade exempelvis en konferens i Gällivare i september 1994 kring temat "Kyrkan i Sápmi", med det norska Samisk Kirkeråd som pådrivande kraft, en konferens som Luleå stift deltog i och stödde genom att köpa 100 exemplar av konferensrapporten.⁸³ Också Härnösands stift deltog aktivt i konferensen, vilket verkade både identitetsstärkande och kunskapsupp-

81 Handlingar i samband med rapporten *Från Curitiba till Jokkmokk: Rapport från Luleå stift om Svenska kyrkan och samerna utifrån ett uppdrag från Svenska kyrkans centralstyrelse* (Luleå 1993), förvarade i Arkivet för Luleå domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.

82 *Från Curitiba till Jokkmokk* (1993).

83 Brev från Even Fougner, ordförande för styrelsen för Nordiska ekumeniska rådet den 5 december 1994 samt svar från kanslichef Åke Nordlundh, Luleå stift, 14 december 1994, Arkivet för Luleå domkapitel, Landsarkivet i Härnösand 1994/375 (Mapp 3030/1994).

byggande över nationsgränserna, något som en av de svenska deltagarna med samisk bakgrund vittnade om i brev till biskopen.⁸⁴ Strax innan konferensen hade de två stiftet ett första gemensamt samarbetsmöte, på initiativ av biskopen i Luleå stift, med inbjudna medarbetare i de två stiftet som arbetade särskilt med de samiska frågorna.⁸⁵ Ett annat exempel på de nationsöverskridande kontakterna är den inbjudan till en sydsamisk gränsträff som biskop Karl-Johan Tyrberg, Härnösands stift, fick av biskopen för Nidaros stift, Finn Wagle, i september 1995. Mötet ingick i ett traditionellt samarbete mellan Brekken, Funäsdalen och Norges samemission, denna gång på biskopsnivå genom Nidarosstiftets arbete med att utarbeta en sydsamisk gudstjänstliturgi utifrån sydsamisk dräkt- och musiktradition.⁸⁶

Viktigt för stiftens engagemang i samefrågorna var att det nybildade Svenska kyrkans samiska råd (SKSR) administrativt knöts till Luleå stift den 1 januari 1996.⁸⁷ Därigenom fick Luleå stift ett nationellt uppdrag att driva samefrågorna inom kyrkan. Under Tyrbergs tid som biskop i Härnösand fanns ett mycket aktivt samarbete mellan de nordligaste stiftet kring samefrågan i dess nya globala kontext. Målsättningen var att bli en del av den internationella kyrkliga urfolksrörelsen. Frågan om sedvanerätt och miljöcertifiering av skogsbruket liksom rovdjursfrågan fanns med bland de ärenden som diskuterades, men också frågan om Europarådets stadga för minoritetsspråk liksom restaurering av kyrkkåtor och utgivning av kyrklig litteratur på samiska och särskilda försoningsgudstjänster på regional nivå.⁸⁸ En särskild arbetsgrupp för

---

84 Brev från Erik-Oscar Oscarsson till biskop Karl-Johan Tyrberg, Härnösands stift, 18 oktober 1994, Konferens i Gällivare 15–17 september 1994, Biskop Karl-Johan Tyrbergs arkiv, Kyrkan och samerna 1994–2001, Arkivet för Härnösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.

85 Inbjudan till samarbetsmöte från biskop Rune Backlund, Luleå stift, till biskop Karl-Johan Tyrberg, Härnösands stift, 5 april 1994, Biskop Karl-Johan Tyrbergs arkiv, Kyrkan och samerna 1994–2001, Arkivet för Härnösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.

86 Inbjudan till gränsmöte 16–17 september 1995 från biskop Finn Wagle, Nidaros stift, till biskop Karl-Johan Tyrberg, Härnösands stift, 3 juli 1995, Biskop Karl-Johan Tyrbergs arkiv, Kyrkan och samerna 1994–2001, Arkivet för Härnösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.

87 Avtal mellan Svenska kyrkans stiftelse för rikskyrklig verksamhet (SFRV) och Luleå stift om administrationen av Svenska kyrkans samiska råd (SKSR), Svenska kyrkans samiska råd, Arkivet för Härnösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.

88 Biskop Karl-Johan Tyrbergs arkiv, Kyrkan och samerna 1994–2001, Arkivet för Här-

sydsamiskt församlingsarbete bildades också i Härnösands stift i oktober 1998 som arbetade med bland annat utbildningsfrågor och kyrklig verksamhet.⁸⁹

SKSR arbetade med bland annat de centrala frågorna om ILO 169 och om försoningsarbetet. Från sitt första möte i december 1996 tog SKSR ställning för att ansluta sig till den så kallade Karasjokkdeklarationen om urfolk samt för att arbeta för att ILO-konventionen nr 169 om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder ratificeras av Sverige.⁹⁰ I maj 1998 ordnade Härnösands stiftshistoriska sällskap ett symposium om kyrkans roll i försoningsarbetet mellan svenskar och samer. Också här kom de radikala impulserna från de norska föredragshållarna, exempelvis publiceringen av hela Karasjokkdeklarationen från den 22 februari 1998 med krav på stöd för urfolk och urfolksrättigheter mot näringsverksamheter som kunde skada urfolks intressen och stöd för deras land och värdighet. Ole Mathis Hettas föredrag om samisk spiritualitet och Bo Lundmarks föredrag om samisk religion innan kristendomen tangerade det konfessionellt känsliga ämnet om kyrkans undertryckande av samernas tidigare religionssystem.⁹¹

Till ett möte med SKSR, som hölls i Härnösand i november 1998, hade en arbetsgrupp bestående av ordinarie ledamoten Johannes Marainen och adjungerade ledamöterna Eric- Oscar Oscarsson och Arne Andersson sammanställt en plan för kyrkans försoningsarbete enligt protokollsbeslut 31/8 1998, paragraf 26 och 4/3 1998, paragraf 12. Målsättningen var att presentera ett dokument till kyrkomötet i mars 2000 och ge frågan en central plats i Svenska kyrkans riksmöte i Göteborg samma år.⁹² I samband med utarbetandet av det konkreta handlingsprogrammet uppstod motsättningar mellan SKSR och Svensk kyrkans

---

nösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.

89 Protokoll för arbetsgruppen för sydsamiskt församlingsarbete i Härnösands stift 22 september 1998, Svenska kyrkans samiska råd, Biskop Karl-Johan Tyrbergs arkiv, Kyrkan och samerna 1994–2001, Arkivet för Härnösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.

90 Verksamhetsberättelse 1998, Svenska kyrkans samiska råd, Arkivet för Härnösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.

91 Urban Råghall (red.), *Försoning är ett sätt att börja om: Rapport från ett seminarium om försoningsprocessen mellan samer och kyrka och dess historiska bakgrund* (Härnösand 1999).

92 Protokoll 25/11 1998 SKSR, Biskop Karl-Johan Tyrbergs arkiv, Kyrkan och samerna 1994–2001, Arkivet för Härnösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.

centralråd (CR) i flera frågor.⁹³ Vid ett möte den 7–8 september 1999 förtydligade SKSR att man ställde sig bakom ILO 169 för samerna, och man ansåg att CR hade varit för vag i frågan.⁹⁴ Motsättningen trappades upp och SKSR beslutade i december samma år att skicka ett bokpaket med 40 exemplar av Lennart Lundmarks bok *Så länge vi har marker* och rapporten *Försoning är ett sätt att börja om* till CR.⁹⁵ Avsikten med gåvan var uppenbarligen att upplysa ledamöter i CR om innebörden i samiska rättighetsfrågor och hur kyrkans försoningsprocess med samerna skulle tolkas. Kyrkomötet 2000 tog sedan ställning för en svensk ratificering av ILO 169.⁹⁶ På så vis bidrog de två nordliga stiftet till att radikaliserade Svenska kyrkans samepolitik. I den särskilda utredningen *Samiska frågor i Svenska kyrkan* som tillsattes 2005 spelade Samiska rådet samt Härnösands och Luleå stift en avgörande roll för ensamutredaren Sören Ekström, som parter att föra dialog med. I utredningen vidareutvecklades det radikala innehållet från rapporten *Från Curitiba till Jokkmokk*.⁹⁷ När kyrkan den 1 januari 2000 separerades från staten omvandlades Svenska kyrkans samiska råd till Samiska rådet inom Svenska kyrkan. För Luleå och Härnösands stift har de kontroversiella urfolksfrågorna aktivt lyfts in i den kyrkliga verksamheten i en parallell process som består av kyrkans skiljande från staten och samefrågans kraftiga internationalisering och globalisering.

Konklusioner

Det finns en lång kontinuitet i kyrkans samepolitik, som präglas av en vilja att på bästa möjliga sätt möta samernas behov att tillgodogöra sig Guds ord inom den svenska kyrkan.

Olika diskurser möts och överlappar och samverkar ibland men är motsägelsefulla i andra fall. Det är denna samverkan och motsägelse-

---

93 Sören Ekström & Marie Schött, *Samiska frågor i Svenska kyrkan* (Stockholm 2006) s. 168.

94 Protokoll 8/9 1999 SKSR, Biskop Karl-Johan Tyrbergs arkiv, Kyrkan och samerna 1994–2001, Arkivet för Härnösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.

95 Protokoll 8/12 1999 SKSR, Biskop Karl-Johan Tyrbergs arkiv, Kyrkan och samerna 1994–2001, Arkivet för Härnösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.

96 Ekström & Schött (2006) s. 10–11.

97 Ekström & Schött (2006).

fullhet i stiftens politik som följs i artikeln. I det sammanhanget ska de nordliga stiftens samepolitik betraktas som del i en generell minoritetspolitik mot samisk- och finskspråkiga grupper, inte som en isolerad samepolitik. Det som föll under stiftets domäner var framförallt kulturpolitik i olika former medan näringspolitiken kom att hamna under länsstyrelsen. Kyrkan var aktiv inom många centrala områden som skar in i minoriteternas kulturer och de enskilda individernas identiteter, varav de viktigaste var den religiösa trosutövningen och den grundläggande folkutbildningen.

När man ser till kyrkans koloniseringsdiskurs så avskiljer den sig i två perioder. I det första skedet, den katolska perioden, som motsvaras av den riksenande tiden från 1200-talet till 1500-talet, så hade kyrkan en stark ekonomisk och politisk ställning där kyrkan aktivt tog del i statens bemäktigande av närliggande områden. Den riktade sig inte bara mot det samiska bosättningsområdet utan också mot Finland, de baltiska länderna och Norrland och andra perifera områden inom Sverige. I det andra skedet, efter reformationen, förlorade kyrkan mycket av sin självständiga politiska och ekonomiska makt och blev en tydligare integrerad del av statsmakten. Genom bildandet av Härnösands stift 1647 skedde en regionalisering av kyrkans verksamhet i övre Norrland, men staten behöll sitt grepp över de samiska skolfrågorna, exempelvis genom bildandet av Lappmarkens Ecklesiastikverk i mitten av 1700-talet. Kyrkans del i koloniseringen av det samiska bosättningsområdet inriktades framförallt på utbildning och missionsverksamhet.

Inom den konfessionella diskursen skedde en förändring efter reformationen till en mer ortodox hållning i den kyrkliga verksamheten. I åtminstone 250 år framåt strävade kyrkan efter att utplåna alla spår av samernas egen religion och att tvinga samerna in i kristendomen. På grund av samernas nomadiska livsföring blev det en långdragen process. I den missionsverksamhet som statskyrkan och sedan också olika frikyrkor fortsatte med under 1800- och 1900-talen uppfattades samerna vara i behov av särskild mission. Detta var långt efter det att samerna bekant sig till kristendomen. I själva verket hade samer i århundraden arbetat som präster och kateketer bland sitt eget folk. Det fanns föreställningar om att samerna med sin livsföring levde på

gränsen till det vilda och därför var i behov av särskilt stöd. På annat sätt kan man inte tolka det långvariga och intensiva intresset för samemissionen inom kristna kretsar. Att det inte bara handlade om samernas rörliga liv som renskötare, jägare och fiskare visade sig efter Napoleonkrigen då en kulturell polarisering skedde mellan skandinavisk och finsk-ugrisk kultur. I det sammanhanget kom den læstadianska väckelsen, som huvudsakligen bestod av samisk- och finsktalande, att också betraktas som vild och ociviliserad. Detta sammanföll under senare delen av 1800-talet med den konformistiska nationalism som då utvecklades och som kyrkan blev en del av. Den röda tråden i den konfessionella politiken var att tvinga samerna att överge sin egen religion och kristna dem. Detta påtvingade religionsbyte är det enda område där kyrkan inte bett samerna om förlåtelse, även om förståelse har uttalats för samisk spiritualitet, för samernas tidigare mytologi och för att naturen betraktats som helig i samisk mentalitet.

Samtidigt som religionsbytet var ett absolut krav så fanns en stor beredvillighet till att tillgodose samerna med gudstjänster på samiska eller finska samt med konfessionell litteratur på samiska. Den blev särskilt accentuerad efter reformationen. Under moderniserings- och industrialiseringsperioden uppstod en motsägelse i den språkliga praktik som de två nordligaste stiftens tillämpade mot tornedalingarna och samerna. Den tillåtande språkpolitiken mot minoriteterna, som varit en röd tråd under den kulturbevarande nationalistiska perioden fram till 1870-talet, ändrades inom skolväsendet allt mer till en monokulturell språkpolitik under den konformistiska nationalismens period fram till 1950-talet. Den drabbade först finska språket och sedan också de samiska varieteterna som till stor del förbjöds i skolorna. Samtidigt med detta arbetade Härnösands stift, och senare också Luleå stift, aktivt med att tillgodose de finsk- och samisktalande församlingarna med präster som talade det minoritetsspråk som krävdes i respektive församling. Man till och med ställde krav på kompetens i minoritetsspråk för behörighet till tjänst i dessa församlingar. Detta gjorde man samtidigt som en konsekvent språkassimileringspolitik genomfördes inom skolväsendet. Under Lars Landgren och Martin Johansson som biskopar för Härnösands stift, och under Olof Bergqvist som biskop

i Luleå stift var inställningen att all energi skulle läggas på inläring av svenska i skolorna. Samtidigt strävade kyrkan, framför allt under Bergqvists tid som biskop, efter att isolera de renskötande samerna från moderniseringen för att de skulle bevara den urgamla kulturen och levnadssättet som naturfolk. Det motsägelsefulla var att kulturen skulle bevaras utan samisk religion och utan samiskt språk. Detta var en patriarkalisk museal konstruktion som tillfredsställde andra intressen än de samiska.

Med biskop Bengt Jonzon förändrades den tidigare språkassimilerande samiska politiken. Som nybliven biskop i Luleå stift tog han initiativ till att stödja det samiska språket som en del av den samiska kulturen, exempelvis genom att engagera sig i bildandet av Samernas folkhögskola och kulturorganisationen Same Ätnam. Detta sammanfaller med en begynnande övergång till en liberal nationalism under 1950-talet, som slog igenom i början på 1960-talet, då en mer tillåtande språkpolitik började föras inom skolväsendet. Under den föregående perioden hade den konfessionella tillåtande språkpolitiken stått i direkt motsättning till den assimilerande språkpolitiken i skolan. När biskop Jonzon i början av 1950-talet genomförde en statlig utredning om bland annat formerna för stöd till minoritetsspråkens användning inom kyrkan, så slog han fast att både finska och samiska var nödvändiga delar i de två minoriteternas kulturarv. För samernas del argumenterade han dessutom, med förvånansvärt radikala och framsynta argument, att de utgjorde en omistlig del av det nationella kulturarvet. Andra argument var att svenskan var ett främmande språk för samerna och att religionsutövningen skulle ske på modersmålet, men också att samerna var en liten och svag folkgrupp som det var viktigt att stödja av moraliska och demokratiska skäl. Dessutom pekade han på att samerna själva allt mer började söka en gemenskap över nationsgränserna och att det fanns ett globalt intresse för samernas sak.

Om den konfessionella diskursen och skoldiskursen gått på kollisionkurs med varandra så kan identitetsdiskursen snarare beskrivas som en fluktuerande sinuskurva. Under perioderna av religiöst riksenande och kulturbevarande nationalism bejakades den samiska kulturen till fullo på alla sätt förutom religionen, som aktivt och hårt motarbetades. Under den konformistiska nationalismens period beja-

kades den samiska näringen och det samiska levnadssättet, men inte det samiska språket. Svenska skulle i princip vara allena rådgivande, men samiska borde ändå läras ut till de renskötande samernas barn för att upprätthålla segregeringen. De nordliga stiftens identitetspolitik mot samerna kom att präglas av motsägelserna mellan de olika diskurserna. Man skulle kunna kalla det för en schizofren politik där den ena handen medvetet gjorde tvärt emot den andra.

Den liberaliserade identitetspolitiken från 1950- och 1960-talet började allt mer bejaka minoriteternas kulturer och identiteter ur ett inifrånperspektiv, men det var inte förrän med de starka internationella influenserna från början av 1990-talet som en tydlig förändring ägde rum mot ett mer konsekvent genomfört inifrånperspektiv. I den processen spelade de två nordligaste stiftet en mycket aktiv och pådrivande roll för att bejaka samiska, tornedalska och sverigefinska identiteter inom kyrkolivet. Detta sammanföll med urfolkens globala strävan efter att stärka sina rättigheter, med Europarådets strävan att stödja nationella minoritetsspråk och med processen att skilja kyrkan från staten. I det sammanhanget blev kyrkan en politisk kraft för samernas etnopolitiska mobilisering och kulturella revitalisering på ett helt annat sätt än tidigare.

Källor och bearbetningar

Otryckta källor

STOCKHOLM, RIKSARKIVET (RA)

Avskrift av ämbetskrivelse från ecklesiastikdepartementet till Svenska kyrkans diakonistyrelse om rätt att uppta rikskollekt 7 december 1951, Kungliga brev 1951–1958, Luleå stift, Härnösands landsarkiv.

Avskrift av ämbetskrivelse från ecklesiastikdepartementet till länsstyrelsen i Luleå om försvarsanslag till folkundervisningens befrämjande i rikets nordligaste gränsorter 14 september 1951, Kungliga brev 1951–1958, Luleå stift, Härnösands landsarkiv.

Allmänna kyrkomötets protokoll år 1953, Nr 1 lördagen den 5 september, Riksarkivet, s. 12–15.

Allmänna kyrkomötets protokoll år 1953, Nr 5 fredagen den 2 oktober, Riksarkivet, s. 14–17, 30–32.

Allmänna kyrkomötets protokoll år 1953, Nr 6 torsdagen den 8 oktober, Riksarkivet, s. 248–249.

- Bihang till Allmänna kyrkomötets protokoll år 1953, 4:e samlingen, Motioner vid allmänna kyrkomötet, nr 48, Riksarkivet, s. 12–14.
- Bihang till Allmänna kyrkomötets protokoll år 1953, 4:e samlingen, Motioner vid allmänna kyrkomötet, nr 66, Riksarkivet, s. 1–3.
- Utredning rörande den kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen*, Sakkunniga rörande den kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen, Kommittébetänkanden 1638, Riksarkivet, Stockholm, *passim* samt s. 1, 9, 30–39.
- Brev till kyrkofullmäktiges ordförande i Karesuando församling, Luleå 7 maj 1955, *Utredning rörande den kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen*, Sakkunniga rörande kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen, Kommittébetänkanden 1638, Riksarkivet, Stockholm.
- Utdrag ur protokoll från Karesuando församlings kyrkofullmäktige, 30 oktober 1955, *Utredning rörande den kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen*, Sakkunniga rörande kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen, Kommittébetänkanden 1638, Riksarkivet, Stockholm.
- Remissvar i *Utredning rörande den kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen*, Sakkunniga rörande kyrkliga verksamheten bland den lapsk- och finsktalande befolkningen, Kommittébetänkanden 1638, Riksarkivet, Stockholm.

HÄRNÖSAND, LANDSARKIVET (HLA)

- Avtal mellan Svenska kyrkans stiftelse för rikskyrklig verksamhet (SFRV) och Luleå stift om administrationen av Svenska kyrkans samiska råd (SKSR), Svenska kyrkans samiska råd, Arkivet för Härnösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.
- Biskop Karl-Johan Tyrbergs arkiv, Kyrkan och samerna 1994–2001, Arkivet för Härnösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.
- Brev från Even Fougner, ordförande för styrelsen för Nordiska ekumeniska rådet 5 december 1994 samt svar från kanslichef Åke Nordlundh, Luleå stift, 14 december 1994, Arkivet för Luleå domkapitel, Landsarkivet i Härnösand 1994/375 (Mapp 3030/1994).
- Brev från Erik-Oscar Oscarsson till biskop Karl-Johan Tyrberg, Härnösands stift, 18 oktober 1994, Konferens i Gällivare 15–17 september 1994, biskop Karl-Johan Tyrbergs arkiv, Kyrkan och samerna 1994–2001, Arkivet för Härnösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.
- Handlingar i samband med samerapport *Från Curitiba till Jokkmokk: Rapport från Luleå stift om Svenska kyrkan och samerna utifrån ett uppdrag från Svenska kyrkans centralstyrelse* (Luleå 1993), Arkivet för Luleå domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.
- Inbjudan till samarbetsmöte från biskop Rune Backlund, Luleå stift, till biskop Karl-Johan Tyrberg, Härnösands stift, 5 april 1994, Biskop Karl-Johan Tyrbergs arkiv, Kyrkan och samerna 1994–2001, Arkivet för Härnösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.

Inbjudan till gränsmöte 16–17 september 1995 från biskop Finn Wagle, Nidaros stift, till biskop Karl-Johan Tyrberg, Härnösands stift, 3 juli 1995, Biskop Karl-Johan Tyrbergs arkiv, Kyrkan och samerna 1994–2001, Arkivet för Härnösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.

Protokoll för arbetsgruppen för sydsamiskt församlingsarbete i Härnösands stift 22 september 1998, Svenska kyrkans samiska råd, Biskop Karl-Johan Tyrbergs arkiv, Kyrkan och samerna 1994–2001, Arkivet för Härnösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.

Protokoll 25/11 1998 SKSR, Biskop Karl-Johan Tyrbergs arkiv, Kyrkan och samerna 1994–2001, Arkivet för Härnösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.

Protokoll 8/9 1999 SKSR, Biskop Karl-Johan Tyrbergs arkiv, Kyrkan och samerna 1994–2001, Arkivet för Härnösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.

Protokoll 8/12 1999 SKSR, Biskop Karl-Johan Tyrbergs arkiv, Kyrkan och samerna 1994–2001, Arkivet för Härnösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.

Verksamhetsberättelse 1998, Svenska kyrkans samiska råd, Arkivet för Härnösands domkapitel, Landsarkivet i Härnösand.

Tryckta källor och bearbetningar

Offentligt tryck

Samernas folkhögskola: Förslag, Sameutredningen, Utbildningsdepartementet 1973:2 (Stockholm 1973).

Samernas skolgång: Betänkande, avgivet av 1957 års nomadskolutredning, Statens offentliga utredningar 1960:41 (Stockholm 1960).

Sametingets roll i det svenska folkstyret: Betänkande, av Sametingsutredningen, Statens offentliga utredningar 2002:77 (Stockholm 2002).

Övrigt tryck

”The use of vernacular languages in education” (Paris 1953) [Unescos utredning fanns med som bilaga i 1957 års nomadskolutredning].

Georg Bergfors klipparkiv i Kiruna kommuns arkiv.

Bearbetningar

Baudou, Evert. *Gustaf Hallström: Arkeolog i världskrigens epok* (Stockholm 1997).

Beck, Ulrich & Edgar Grande. *Cosmopolitan Europe* (Cambridge 2007).

Bergqvist, Olof. Ämbetsberättelse till Luleå stifts prästmöte år 1921 (Luleå 1922).

Borg, Elsa. ”Lappkvinnan Kristina Torkelsdotter”, i *Fjällvindar: En hälsning till lapparnas vänner* (Stockholm 1905) s. 24–26.

Brink, Stefan. *Sockenbildning och sockennamn: Studier i äldre territoriell indelning i Norden*, Diss. (Uppsala 1990).

Broberg, Gunnar. *Statlig rasforskning: En historik över Rasbiologiska institutet* (Lund 1995).

- Brännström, Olaus. *Sex år i Luleå stift: 1977–1982: Ämbetsberättelse* (Luleå 1983).
- Brännström, Olaus. *Lannavaara-missionen och lëstadianismen* (Stockholm 1990).
- Eklöv, Lage & Bo Lundmark. *Morgon mellan fjällen: En ny ton i sydsamiska bygder* (Stockholm 1997).
- Ekström, Sören & Marie Schött. *Samiska frågor i Svenska kyrkan* (Stockholm 2006).
- Elenius, Lars. *Både finsk och svensk: Modernisering, nationalism och språkförändring i Tornedalen 1850–1939*, Diss. (Umeå 2001).
- Elenius, Lars. ”Statistiken i nationalstatens tjänst”, i Heidi Hansson m.fl. (red.), *När språk och kulturer möts: Festskrift till Tuuli Forsgren 2 november 2002* (Umeå 2002) s. 285–302.
- Elenius, Lars. *Nationalstat och minoritetspolitik* (Lund 2006).
- Elenius, Lars. ”Guds ord på meänkieli och samiska: Kyrkan och språkpolitiken under fyra biskopar”, i Eva Landberg, Karin Rönnbäck & Per Moritz (red.), *Norrbottnen: Årsbok 2008* (2008) s. 236–252.
- Elenius, Lars. ”Förändrade identifikationer på Nordkalotten”, i Lars Elenius m.fl. (red.), *Fredens konsekvenser: Samhällsförändringar i norr efter 1809* (Luleå 2009) s. 29–30.
- Elenius, Lars. ”Symbolic charisma and the creation of nations: The case of the Sámi”, *Studies in ethnicity and nationalism* 10:3 (2010) s. 467–482.
- Elenius, Lars. ”Cultural consequences of the conscript army for the national minority in the Torne Valley”, *Militärhistorisk tidskrift* (2013) s. 67–88.
- Elenius, Lars. ”Det vilda som gränsmarkör mellan nomader och bofasta i kolonisationsprocessen i Finland, Sverige och Norge”, i Lars Elenius (red.), *Nordiska gränser i historien: Linjer och rum, konstruktion och dekonstruktion* (Joensuu 2014a) s. 32–69.
- Elenius, Lars. ”Ett nationellt metasystem för utbildning och fostran i Tornedalen”, *Nordic journal of educational history* 1:2 (2014b) s. 63–85.
- Elenius, Lars. ”Conclusions”, i Lars Elenius et al. (red.), *The Barents region: A transnational history of subarctic Northern Europe* (Oslo 2015) s. 445–471.
- Elenius, Lars. ”Ett metasystem för utbildning i Tornedalen: Tvåspråkighet för emancipation eller förtyck?”, i Johannes Westberg & David Sjögren (red.), *Norrlandsfrågan* (Umeå 2015) s. 151–172.
- Eriksson, Johan. *Partition and redemption: A Machiavellian analysis of Sami and Basque patriotism* (Umeå 1997).
- Från Curitiba till Jokkmokk: Rapport från Luleå stift om Svenska kyrkan och samerna utifrån ett uppdrag från Svenska kyrkans centralstyrelse* (Luleå 1993).
- Fur, Gunlög. *Colonialism in the margins: Cultural encounters in New Sweden and Lapland* (Leiden & Boston 2006).
- Gustafsson, Harald. *Gamla riken, nya stater: Statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512–1541* (Stockholm 2000).
- Hall, Patrik. *Den svenskaste historien: Nationalism i Sverige under sex sekler* (Stockholm 2000).

- Haller, Elof. *Svenska kyrkans mission i Lappmarken under frihetstiden*, Diss. (Uppsala/Stockholm 1896).
- Hansen, Lars Ivar & Bjørnar Olsen. *Samernas historia fram till 1750* (Stockholm 2006).
- Hellsten, Stig. *Från stiftet i norr: Luleå stift 1965–1970: Ämbetsberättelse* (Luleå 1971).
- Hellsten, Stig. *Gamla vägar och nya: Luleå stift 1971–1976: Ämbetsberättelse* (Luleå 1977).
- Hellsten, Stig. ”Svenska Missions­sällskapet Kyrkan och Samerna under 150 år”, i Stig Hellsten (red.), *Kyrkan och samerna* (Umeå 1985) s. 5–21.
- Henrysson, Sten. *Darwin, ras och nomadskola: Motiv till kåtaskolreformen 1913* (Umeå 1993).
- Henrysson, Sten & Johnny Flodin. *Samernas skolgång till 1956* (Umeå 1992).
- Hoppe, Gunnar. *Vägarna inom Norrbottens län: Studier över den trafikgeografiska utvecklingen från 1500-talet till våra dagar*, Diss. (Uppsala 1945).
- Hoving, Folke. ”Bland Jämtlandslappar”, i *Fjällvindar: En hälsning till lapparnas vänner* (Stockholm 1905) s. 27–31.
- Hyltenstam, Kenneth & Veli Tuomela. ”Hemspråksundervisningen”, i Kenneth Hyltenstam (red.), *Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige* (Lund 1996) s. 9–109.
- Ivars, Ann-Marie & Lena Huldén (red.). *När kom svenskarna till Finland?* (Helsingfors 2002).
- Jarlert, Anders. ”’De kristnas fosterland’: Från tvårikespatriotism till himmelrikespatriotism och historisk-konfessionell nationalism inom Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen”, i Ingmar Brohed (red.), *Kyrka och nationalism i Norden: Nationalism och skandinavism i de nordiska folkkyrkorna under 1800-talet* (Lund 1998) s. 327–342.
- Jarlert, Anders. ”Det ’långa’ 1800-talet som en andra konfessionell tidsålder”, i Rune Imberg & Torbjörn Johansson (red.), *Nåd och sanning: Församlingsfakulteten 10 år* (Göteborg 2003) s. 87–98.
- Jonzon, Bror. *Bengt Jonzon, biskop i norr* (Luleå 1988).
- Kaddik, Arvid. ”Från arbetsfältet”, i Stig Hellsten (red.), *Kyrkan och samerna* (Umeå 1985) s. 102–106.
- Kummel, Bengt. *Svenskar i all världen förenen eder! Vilhelm Lundström och den allvenska rörelsen* (Åbo 1994).
- Lantto, Patrik. *Tiden börjar på nytt: En analys av samernas etnopolitiska mobilisering i Sverige 1900–1950*, Diss. (Umeå 2000).
- Lantto, Patrik. *Lappväsendet: Tillämpningen av svensk samepolitik 1885–1971* (Umeå 2012).
- Larsson, Bengt. *Lars Levi Laestadius: Hans liv och verksamhet och den laestadianska väckelsen* (Skellefteå 1999).
- Lindkvist, Thomas & Kurt Ågren. *Sveriges medeltid* (Solna [1985] 1990).

- Lindmark, Daniel. ”Kyrkan och samhället i Lappland på 1600-talet”, i Sigurd Nygren & Tuuli Forsgren (red.), *Livsfrågor i Lappland: Kyrkan och kolonisationen: Forskarsymposium 30 september–1 oktober 2004* (Umeå 2005) s. 30–68.
- Lindmark, Daniel. *En lappdrängs omvändelse: Svenskar i möte med samer och deras religion på 1600- och 1700-talen* (Umeå 2006).
- Lindmark, Daniel. ”Colonial encounter in early modern Sápmi”, i Magdalena Naum & Jonas M. Nordin (red.), *Scandinavian colonialism and the rise of modernity: Small time agents in a global arena* (New York 2013).
- Lundmark, Bo. ”Kyrkan och samerna”, *Från bygd och vildmark: Luleå stifts årsbok* (1974) s. 48–55.
- Lundmark, Bo. *Anders Fjellner – samernas Homeros – och diktningen om solsönerna* (Umeå 1979).
- Marell, Ingegerd, ”Härnösands domkapitels arkiv och dess källor till Norrbottens kyrko- och skolhistoria”, i Karin Snellman, Daniel Lindmark & Margareta Attius Sohlman (red.), *Alphabeta varia: läsebok för Egil: Festskrift till Egil Johansson på hans 60-årsdag, den 24 mars 1993* (Umeå 1993) s. 75–80.
- Murray, Alan V. (red.). *The clash of cultures on the medieval Baltic frontier* (Farnham 2009).
- Nordblad, Julia, *Jämlikhetens villkor: Demos, imperium och pedagogik i Bretagne, Tunisien, Tornedalen och Lappmarken, 1880–1925*, Diss. (Göteborg 2013) s. 262–296, 318–324.
- Nordenstreng, Rolf. ”Finnarna som ras, folk och kulturbärare”, i *Finnarna som ras, och grunddragen av den finska kulturhistorien* (Stockholm 1923).
- Nordiska historikermötet, Nordens plats i middelalderens nye Europa: Samfunnsomdanning, sentralmakt og periferier: Rapporter til det 27. nordiske historikermøte, Tromsø 11.–14. august 2011* (Stamsund 2011).
- Oja, Linda. *Varken Gud eller natur: Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*, Diss. (Eslöv 1999).
- Opsahl, Erik & Knut Kjeldstadli. *Norsk innvandringshistorie 1: I kongenes tid, 900–1814* (Oslo 2003).
- Pekkari, Karl. ”Meänkieli som hemspråk genom åren”, i Eva Westergren & Hans Åhl (red.), *Mer än ett språk* (Stockholm 2007).
- Persson, Curt. *På disponentens tid: Hjalmar Lundbohms syn på samer och tornedalingar* (Luleå 2013).
- Pusch, Simone. ”Nationalism and the Lapp elementary school”, i Peter Sköld & Patrik Lantto (red.), *Den komplexa kontinenten* (Umeå 2000).
- Råghall, Urban (red.). *Försoning är ett sätt att börja om: Rapport från ett seminarium om försoningsprocessen mellan samer och kyrka och dess historiska bakgrund* (Härnösand 1999).
- Sjögren, David (2010). *Den säkra zonen: Motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter 1913–1962*, Diss. (Umeå 2010).
- Smith, Anthony D. *The ethnic origins of nations* (Oxford 1988).

- Sundkler, Bengt. *Svenska missionsällskapet 1835–1876: Missionstankens genombrott och tidigare historia i Sverige*, Diss. (Uppsala 1937).
- Sundkler, Bengt. *Missionens värld: Missionskunskap och missionshistoria*, 2:a rev. uppl. (Stockholm 1970).
- Svonni, Mikael. ”Skolor och språkundervisning för en inhemsk minoritet – samerna”, i Kenneth Hyltenstam (red.), *Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige* (Stockholm 1996) s. 148–186.
- Svonni, Mikael. ”Det tveeggade skolsystemet: Undervisning av samernas barn i Sverige under 1900-talet fram till 1980”, i Eva Westergren & Hans Åhl (red.), *Mer än ett språk: En antologi om två- och trespråkigheten i norra Sverige* (Stockholm 1997) s. 113–123.
- Tenerz, Hugo. *Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd från äldsta tid till sekelskiftet 1900* (Stockholm 1960).
- Tenerz, Hugo. *Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd under förra hälften av 1900-talet jämte språkdebatten* (Stockholm 1963).
- Thomasson, Lars. *Religionsvården bland samerna i Jämtlands län: Några tillbakablickar och anknytningar till nuet* (Härnösand 1979).
- Tilly, Charles. *Coercion, capital, and European states, AD 990–1992* (Oxford & Cambridge, Mass. 1992).
- Uppman, Brit. *Samhället och samerna 1870–1925*, Diss. (Umeå 1978).
- Wallerström, Thomas. *Norrbotten, Sverige och medeltiden: Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi 1*, Diss. (Lund 1995).
- Wallmark, Lennart. ”Samernas folkhögskola”, *Samefolket* 1964:8–9 (1964) s. 143–144.
- Westin, Gunnar & Sven Ingemar Olofsson (red.). *Övre Norrlands historia 1: Tiden till 1600* (Umeå 1962).

Lars Elenius, f. 1952, professor i historia med utbildningsvetenskaplig inriktning vid Umeå universitet och docent i historia vid Luleå tekniska universitet. Forskningen innefattar minoriteters utbildningshistoria, etnopolitik, kulturella identifikationer och kolonisationshistoria. Han leder bl.a. projekten ”Barents historiebok och encyklopedi” (Luleå tekniska universitet), ”Språk och identitet i Tornedalen under det minoritetspolitiska paradigmskiftet efter 1935” (VR) och ”Urfolksrättigheter och naturskydd i Fennoskandinavien” (Formas). Han har varit ledamot i revitaliseringsrådet vid Institutet för språk och folkminnen, Meän akateemi, Nordisk Sameinstitut, Regionala etikprövningsnämnden i Umeå samt är av regeringen utsedd styrelserepresentant i Stiftelsen Föremålsvård.
lars.elenius@umu.se

Sammanfattningar på nordsamiska, lulesamiska och sydsamiska

Bispáguovllu jodiheapmi ja unnitlogupolitiika

Hiernesaandde ja Julevu bispágotti sámipolitiika lei oppalaš unnitlogupolitiikkas jurddašuvvon sámii- ja suomagielat joavkkuide. Politiika sámiiid vuostá deattuhii eareliiggánit oskkolaš jáhku čađaheami ja álbmotoahpahusa. Dan lea vejolaš čilget koloniseren-, konfešionála-, skuvla- ja identitehtagulaskuddamiin. Koloniserema álggus girku doaimmalaččat searvvai stáhta rivvemiidda lagaš guovlluin gos álbmogis lei iežá čearddalašvuohta. Miššovdnabargu sámiiid luhtte jatkii buori muddui 1900-logus daningo sámiiid báhkinniššuvnna ipmirduvvojedje dárbbahit erehliiggánis miššuvnna ja ožžo ođastuhttima ektui symbolalaš saji ”vildonin”. Árvvas giellapolitiika unnitloguid vuostá lei láidesteadđjin girkolaš politiikkas dan kulturseailluheadđji našunalisttalaš áigodagas gitta 1870-lohkui. Skuvladoaimmas lei das maŋŋil eanet monokultuvrralaš politiika mii sámiiid lei sihke ealáhussirrejeaddjin ja giellaassimilerejeaddjin. Nuortaleamos bispágottiid identitehtagupolitiika sámiiid vuostá lei danin báidnojuvvon vuostálasvuođain dan árvvas girko- ja gielti skuvlaságastallamiid gaskkas. Bispáin Bengt Jonzoniin álggahuvvui liberaliserejuvvon identitehtagupolitiika mii 1950-logus válddii eanet vuhtii unnitloguid kultuvrra ja identitehta iežaset ipmárdusain. Ruota girku čielgasit rievddai 1990-logu álggus ja politiika njuolgguslaš čađahuvvui unnitloguid iežaset ipmárdusain máilmmiviidosaš sisdoaluin. Dan barggus lei guovtti nuortaleamos bispágottiin oalle doaimmalaš ja jodiheadđji sadji.

Översättning Miliana Baer

Stifttanjuonjos ja unnepláhkopolitijjka

Hämösanda ja Julevu stifta sámepolitijjka gávnnuj gájjkásasj unnepláhkopolitijjkan mij sámii- ja suomagielak juohkusij tjalmostahtij. Politijjka ulmme sámiiid vuosstáj ávdemusát lij religiävnaš jáhkkodájmadibmáj ja álmukáhpadussaj. Máhtá gáváduvvat kolonialiserimságastimes, dábdástim ságastimes, skávlláságastimes ja identitáhttaságastimes. Kolonialiserima árra ájggegávdan girkkoo

aktijvalattjat oassálasstij stáhta lahka bájkiij oajttemin gánná lij álm-muk ietjá álmuktjerdas. Misjávnnábarggo sámij siegen járgij mál-gadav 1900-lágon danen gå sámehednikmisjávnnán árvustaláduvvinn sierralágásj misjávnnás dárbulattja ja ánburgev oadtjun symbolalásj ”primitijvalasj ulmutjin” moderniserima gáktuj. Miedediddje giel-lapolitijjka unneplágojda lij dábdomárkka girkkolasj politijjkan kultuvrrabisodiddjede riikkalásj ájgen gitta 1870-láhkuj. Skávláhoaj-don de dagáduváj ienep monokultuvralásj politijjka mij sámijda lij goappátjagá áldussegregerim ja giellaassimilerim. Nuortasj stiftaj identitáhtapolitijjka sámij vuosstáj hábmíduváj vuosstálasstemijs miedediddje girkkoságastime ja buorggo skávláságastime gaskan. Biskáhpajn Bengt Jonzon álgaduváj liberaliseridum identitáhtapoli-tijjka mij 1950-lágos ienebut buorrenváldij unneplágoj kultuvrajt ja identitehtajt sijá ietjasa álggovídjuris. Vuojnos rievddadibme Svieriga girkkon 1990-lágo álgo rájes sjattaj. Ienep tjoahkenanedum tjadádib-me girkkon perspektijvas aktidum mij dáhpáduvvá riikkajgasskasattaj. Dan prosessan guokta nuorttalamos stifta lijga sieldes dájmalattja ja nággijga ávdđálijguovlluj.

Översättning Barbro Lundholm

Stiften ávtehhk jih unnebeláhkopolitihke

Hiernesaaanden jih Julevun stifti saemíepolitihke unnebeláhkopoliti-hkesne meatan saemien- jih sáevmiengieledh tjíertide. Daate politi-hke saemide evtemes religiovnen jaahkose jih almetjelohkehtæmman veadtaldihkie. Maahta buerkiestidh dehtie *koloniseringsdiskurseste, konfessionelle diskurseste, skuvlediskurseste jih identiteetediskur-seste (diskurse = gosse soptsestalledh)*. Gosse gyrrimmie (*koloni-sering*) eelki gærhkoe meatan staaten bielesne gosse lihkes dajvide gyrreldin, gusnie almetjh jeatjah etnisiteeteste árroejin. Misjovne-barkojne saemiej baaktoe giehtelin gaske 1900-jaepide gosse am-mesjaahkoeladtjemisjovne vïenhti sjíere misjovne saemide daerpies jih saemide vuortasjin goh ”gaajvoeh” daaletje tíjjese. Gielepelitihke unnebeláhkoealmetjidie baajedin jih rööpses baalkine gærhkoe po-litihkesne juhti dennie kultuvrevaarjelimmien nationalistiske boelh-kesne 1870-jaepide.

Skuvline jis jeenemes monokulturelle politihke (*aajnepolitihke*),

jih saemiej jielemh juehkelde sjädtin jih saemiengielh jienebelåhkoegielese gaarvanin. Dej noerhte stifti identiteetepolitihke saemiej vuestie sinsitnide vuastalin, akte gærhkoediskurse mij baajedi jih skuvlediskurse mij böörki. Bispe Bengt Jonzon jis aarjogs identiteetepolitihkem eevtji mij 1950-jaepijste unnebelåhkoek kultuvride jih identiteetide sistieperspektijveste baajedi. 1990-jaepijste Svïenske gærhkoek tjïelkelaakan jeatjahtehti gosse stinkes sistieperspektijvem globaale kontextese tjïrrehti. Dennie digkiedimmesne dah göökte noerhtemes stiftih meatan jih tjarke eevtjin.

Översättning Sig-Britt Persson och Karin Rensberg-Ripa